

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 19ΗΣ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1995

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΜΑΝΟΥΣΟΥ ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ

ΔΙΚΑΙΟΝ. — Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς φερομένης ὡς «Νεαρᾶς 26» τοῦ Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου, ὑπὸ τοῦ Ἀντεπιστέλλοντος Μέλους κ. Μενελάου Τουρτόγλου*.

Στὸ κλυδωνιζόμενο Βυζάντιο τοὺς τελευταίους πρὶν ἀπὸ τὴν πτώση του αἰῶνες, παράγοντας συνεχείας καὶ σταθερότητας ὑπῆρξε ἀναμφισβήτητα ἡ Ἐκκλησία¹. Ἡ ἐξέχουσα θέση καὶ ἡ μεγάλη ἐπιρροή της στὸ βυζαντινὸ κράτος γίνεται ἰδιαίτε- ρως αἰσθητὴ καὶ στὸ νευραλγικὸ τομέα τῆς δικαιοσύνης. Ἡ λειτουργία τῶν ἐκκλη- σιαστικῶν δικαστηρίων καὶ ἡ συχνὴ προσφυγὴ στὴν κρίση τους ἀπὸ τὰ ἐνδιαφερό- μενα διὰδικα μέρη γιὰ τὴν ἐπίλυση ἰδιωτικῶν διαφορῶν τονίζει ἰδιαίτε- ρως τὴν ἐμπιστοσύνη μὲ τὴν ὁποία περιέβαλλε ὁ λαὸς τὴ δραστηριότητα αὐτῆ τοῦ κλήρου². Ἀκόμη καὶ στίς ἀξιοσημείωτες προσπάθειες τῶν Παλαιολόγων, εἰδικότερα δὲ τῶν Ἀνδρονίκων Β' καὶ Γ' τῶν ἐτῶν 1296 καὶ 1329, ἄσχετα ἂν αὐτὲς ἐτελεσφόρησαν, γιὰ τὴν ἐξυγίανση τῆς κρατικῆς μηχανῆς καὶ τὴν πάταξη τῆς διαφθορᾶς³, ἡ Ἐκκλη-

* M. TOURTOGLOU, *Remarques sur la dite «nouvelle 26» de Andronikos II le Palaiologue.*

1. Βλ. G. Ostrogorsky, *Histoire de l'État Byzantin*, Paris 1956, σ. 509. — P. Lemerle, *Recherches sur les Institutions Judiciaires à l'époque des Paléologues*, «Variorum Reprints», London 1978, XII, σ. 329.

2. Βλ. Ἀν. Χριστοφιλοπούλου, Ἡ δικαιοδοσία τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων ἐπὶ ἰδιω- τικῶν διαφορῶν κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον, «Δίκαιον καὶ Ἱστορία», Ἀθήναι 1973, σ. 254. — Μ. Εὐστρατιάδη, Περὶ τῆς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βυζαντινοῦ κράτους μεταβολῆς τοῦ δικαστι- κοῦ ὄργανισμοῦ καὶ τῆς συμμετοχῆς τοῦ κλήρου εἰς τὴν ἀπονομὴν τοῦ δικαίου, Ἐφημ. Ἑλληνικῆς καὶ Γαλλικῆς Νομολογίας, τ. 36 (1916-1917), σ. 146 καὶ 148.

3. Τὸ ἴδιο πνεῦμα ἀπηχεῖ καὶ προηγούμενο «πρόσταγμα» τοῦ αὐτοκράτορα Μιχαὴλ Η'. Βλ. L. Burgmann-P. Magdalino, Michael VIII on Maladministration. An unpublished Novel of the early Palaiologan period, «Fontes Minores», VI, Frankfurt 1984, σ. 384.

σία δὲν παρέμεινε ἀδιάφορος θεατής. Ἀντιθέτως συμπαρεστάθη καὶ συμμετέσχε ἐνεργὰ στὴν ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης⁴.

Ἡ μέριμνα ὅμως τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὴ δικαιοσύνη δὲν περιορίζετο, ὅπως φαίνεται, μόνο στὴν ὀρθὴ ἀπονομὴ τῆς. Τὴν ἀπασχολοῦσε καὶ ἡ ἀναγκαιότητα τῆς ὑπάρξεως μιᾶς καλῆς νομοθεσίας ποὺ νὰ ἀνταποκρίνεται στὴν κοινὴ περὶ δικαίου συνείδηση. Ἔτσι, σὲ καιροὺς χαλεποὺς γιὰ τὴ Βασιλεύουσα, διερμηνεύουσα, ἴσως, καὶ διάχυτες στὸ λαὸ ἀντιλήψεις περὶ τὴν ὀρθότητα ὀρισμένων διατάξεων τῆς κειμένης τότε νομοθεσίας, ἐμφανίζεται νὰ προβαίνει σὲ διαβήματα στὸν αὐτοκράτορα ζητώντας νὰ γίνουν μεταρρυθμίσεις σὲ σημεῖα ὅπου, κατὰ τὴν κρίση τῆς, ἡ νομοθεσία ἦταν ἀδίκη ἢ καὶ ἀνεπαρκής.

Μιὰ τέτοια ἐνέργεια τῆς Ἐκκλησίας ἔγινε τὸ ἔτος 1304, ἐπὶ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου. Συγκεκριμένα, ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἀθανάσιος, μὲ τὴν περὶ αὐτὸν σύνοδὸ του, ὑπέβαλε στὸν αὐτοκράτορα («νεαράν ἀναφοράν») ποὺ περιελάμβανε προτάσεις γιὰ ἀναγκαῖες μεταρρυθμίσεις, οἱ ὁποῖες ἔπρεπε νὰ πραγματοποιηθοῦν σὲ διάφορες διατάξεις τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου. Ἡ χειρόγραφη παράδοση τῆς «νεαράς» αὐτῆς τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου καὶ ὅλη ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία ἐκτίθεται ἀπὸ τὸν V. Laurent στὴν ἀξιόλογη σειρὰ τοῦ Institut Français d'Études Byzantines⁵. Ἐπισημαίνει δὲ ὁ συγγραφεὺς τὶς δύο μορφές ὑπὸ τις ὁποῖες αὐτὴ ἀπαντᾷ, τὴν ἐκτενῆ καὶ τὴ βραχύτερη, ὑποστηρίζοντας ὅτι ἡ πρώτη εἶναι καὶ ἡ αὐθεντικὴ⁶.

Περὶ τοῦ ποῖα ὑπῆρξε ἡ τύχη τῆς «νεαράς» πληροφορίες μᾶς παρέχονται ἀπὸ ὀρισμένα χειρόγραφα, στὰ ὁποῖα σημειώνεται ὅτι «ἐστέρχθη» εἴτε καὶ ἐκυρώθη ἀπὸ

4. Βλ. *Παχυμέρη*, III, 46-47 (Bonn II, σ. 235 ἐπ.). — *Γρηγορά* IX, 9, 5 (Bonn, I, σ. 437 ἐπ.) καὶ πρόσταγμα τοῦ Ἀνδρονίκου Γ΄ τοῦ ἔτους 1329 (*Ζέτων J. G-R.*, τ. 1, σ. 580-581). Ὁμοίως βλ. *G. Ostrogorsky*, ἔνθ' ἀν., σ. 525. — *Διον. Ζαυθηροῦ*, *Βυζάντιον*, Ἀθήναι 1951, σ. 151. — *L. Bréhier*, *Les Institutions de l'Empire Byzantin*, Paris 1949, σ. 237 ἐπ. — *P. Lemerle*, *Le juge général des Grecs et la réforme judiciaire d'Andronic III, καὶ τοῦ Ἰδίου*, *Documents et problèmes nouveaux concernant les juges généraux*, «Variorum Reprints», London 1978, X, σ. 294 ἐπ. καὶ XIV, σ. 29 ἐπ. — *K. E. Zachariä von Lingenthal*, *Geschichte des griechisch-römischen Rechts*³, Berlin 1892 (ἀνατ. Aalen in Württemberg 1955), σ. 384 ἐπ. — *J.A.B. Mortreuil*, *Histoire du droit Byzantin ou du droit Romain dans l'empire de l'Orient, depuis la mort de Justinien jusqu'à la prise de Constantinople en 1453*, τ. 3 (ἀνατ. τῆς ἐκδ. 1843-1846. Osnabrück 1966), σ. 97 ἐπ. — *M. Ἐδστρατιάδη*, ἔνθ' ἀν., τ. 35 (1915-1916), σ. 280 ἐπ. καὶ 344 ἐπ., τ. 36(1916-1917), σ. 12 ἐπ. καὶ 140 ἐπ.

5. *Les Regestes des actes du Patriarcat de Constantinople*, I, N. 1607, Paris 1971, σ. 389 ἐπ.

6. *V. Laurent*, ἔνθ' ἀν., σ. 393 καὶ 395.

τὸν εὐσεβέστατον βασιλέα Ἀνδρόνικο κατὰ τὸ ἔτος 1306⁷. Γι' αὐτὸ καὶ ὑπεστηρίχθη ὅτι λόγῳ τῆς ἐπικυρώσεώς της ἡ «νεαρά ἀναφορά» ἴσχυσε ὡς αὐτοκρατορικὸς νόμος⁸. Ἀκόμη πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι καὶ ὁ Ματθαῖος Βλάσταρης στὸ συλλεκτικὸ τοῦ ἔργου («Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον», πού κατηρτίσθη τὸ 1335 καὶ ἀποτελεῖ κατὰ βάση μιὰ ἀλφαβητικὴ ἐπιτομὴ κανονικοῦ καὶ μὲ ἰδιαίτερη μνεῖα πολιτικοῦ δικαίου, ἀναφέρει περὶ «ψηφίσματος τοῦ ἀγιωτάτου Πατριάρχου Ἀθανασίου, ὃ γέγονεν ὀρισμῶ τοῦ ἀοιδίμου βασιλέως Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου»⁹. Σὲ ἄλλο δὲ σημεῖο τοῦ ἔργου τοῦ ἀναγράφει, ὁ Βλάσταρης, περὶ τῆς «νεαρᾶς τοῦ Ἁγίου Πατριάρχου Ἀθανασίου καὶ τοῦ ἀοιδίμου βασιλέως Ἀνδρονίκου»¹⁰.

Τὸ θέμα ὅμως τῆς ἰσχύος τῆς «Νεαρᾶς» τοῦ Ἀθανασίου ἀπέκτησε σημασία στὸ νεοσύστατο Ἑλληνικὸ κράτος. Κι αὐτό, γιατί ἤδη μὲ τὰ πρῶτα Συντάγματα τῆς ἀγωνιζομένης Ἑλλάδος ὡς ἐφαρμοστέο δίκαιο ὠρίσθησαν οἱ νόμοι «τῶν ἀειμνήστων χριστιανῶν αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως»¹¹. Ἀλλὰ καὶ ὁ Καποδίστριας,

7. Ζέπων J. G-R, τ. 1, σ. 533-536. — Γ. Πάλλη καὶ Μ. Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, τ. 5, Ἀθήνησι 1855, σ. 121 ἐπ. — G. E. Heimbach, C. Armenopuli, Manuale legum sive Hexabiblos (Praefatio), Leipzig 1854, σ. XXII ἐπ. — Πρβλ. καὶ F. Dölger, Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches, 4, München und Berlin 1960, σ. 47, ἀρ. 2295.

8. K. E. Zachariä von Lingenthal, ἐνθ' ἀν., σ. 143 καὶ 145, σημ. 424. — Γ. Μαριδάκη, Τὸ Ἀστικὸν Δίκαιον ἐν ταῖς Νεαρᾶς τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων, Ἀθήναι 1922, σ. 283. Ὁ δὲ V. Laurent (ἐνθ' ἀν., σ. 393-4) διατυπώνει μάλιστα τὴν ὑπόθεσις ὅτι τὸ κείμενο τῆς ζητήσεως τοῦ Ἀθανασίου, πρὶν καταστεῖ νόμος τοῦ κράτους, εἶχε τύχει καὶ σχετικῆς ἐπεξεργασίας ἐκ μέρους τῆς πατριαρχικῆς συνόδου σὲ συνεργασία μὲ τὴν αὐτοκρατορικὴ γραμματεία.

9. Γ. Πάλλη καὶ Μ. Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων κ.λπ. (Ματθαίου τοῦ Βλαστάρεως Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον), τ. 6, ἐν Ἀθήναις 1859, σ. 326. Γιὰ τὸ νομικὸ ἔργο τοῦ Μ. Βλάσταρη, πρβλ. A. Soloviev, L'oeuvre juridique de Mathieu Blastarès, «Studi Bizantini Neoellenici», τ. 5, Roma 1939, σ. 698 ἐπ.

10. Γ. Πάλλη καὶ Μ. Ποτλῆ, ἐνθ' ἀν., σ. 494.

11. Ἔτσι τὸ Προσωρινὸ Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος (1 Ἰανουαρίου 1822), πού ἐψηφίσθη ἀπὸ τὴ συνελθοῦσα στὴν Ἐπίδαυρο, στίς 20 Δεκεμβρίου 1821, πρώτη Ἑθνικὴ τῶν Ἑλλήνων Συνέλευσις ὠρίσε ὅτι «ἄχρι τῆς κοινοποιήσεως τῶν εἰρημένων Κωδίκων αἱ πολιτικαὶ καὶ ἐγκληματικαὶ διαδικασίαι βάσιν ἔχουσι τοὺς Νόμους τῶν ἀειμνήστων Χριστιανῶν ἡμῶν αὐτοκρατόρων...» (Ἀνθρ. Μάμουκα, Τὰ κατὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος, τ. Β', σ. 32 § 4 η'). Τὴν ἰσχύ τῶν νόμων τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων ἐπανελάβαν στὴ συνέχεια τὸ Προσωρινὸ Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος (Νόμος τῆς Ἐπιδαύρου) πού ἐξεδόθη στὰ μέσα τοῦ Ἀπριλίου 1823 ἀπὸ τὴ συνελθοῦσα στὸ Ἄστρος Β' Ἑθνικὴ Συνέλευσις (Ἀνθρ. Μάμουκα, ἐνθ' ἀν., τ. Β', σ. 143), ὅπως καὶ τὸ Πολιτικὸ Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος (ἄρθρο 142), πού ἐψηφίσθη ἀπὸ τὴν Ἑθνικὴ Συνέλευσις στὴν Τροιζήνα τὸ μῆνα Μάιο τοῦ 1827 (Ἀνθρ. Μάμουκα, ἐνθ' ἀν., τ. Θ', σ. 148). Ἀξίζει ἀκόμη νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὡς ἐφαρμο-

μεταγενέστερα, ὥρισε ἐπίσης τὴν ἰσχὺ (εἰς τὰ πολιτικὰ) τῶν νόμων τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, περιεχομένων στὴν Ἐξάβιβλο τοῦ Ἀρμενοπούλου¹². Τέλος ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσχύος τῶν βυζαντινῶν πολιτικῶν νόμων, τῶν περιεχομένων στὴν Ἐξάβιβλο τοῦ Ἀρμενοπούλου, δὲν μετεβλήθη καθόλου καὶ μὲ τὸ περίφημο Διάταγμα τῆς 23ης Φεβρουαρίου 1835. Αὐτὸ ὅμως δὲν ἐσήμαινε ὅτι κατέστησαν ἰσχυρὲς ὕλες οἱ ἀστικοῦ δικαίου διατάξεις τῆς Ἐξάβιβλου, ἀλλὰ μόνον ἐκεῖνες ποὺ εἶχαν κυρωθεῖ ἀπὸ βυζαντινὸ αὐτοκράτορα¹³. Ἔτσι καὶ ὁ Ἰω. Γενατᾶς, ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης ἐπὶ Καποδίστρια, ἐπὶ τῇ βάσει, προφανῶς, τῶν γνωστῶν τότε πηγῶν, γνωμοδοτοῦσε ὅτι: «Ἡ Νεαρὰ τοῦ Πατριάρχου Ἀθανασίου δὲν εἶναι νόμος πολιτικός, καὶ δὲν ἔχει οὐδεμίαν ἰσχύν, καὶ τὸ ἄρθρ τοῦ Συντάγματος δὲν ἀναγνωρίζει εἰμὴ τοὺς Αὐτοκρατορικοὺς Νόμους καὶ οὐχὶ τοὺς Πατριαρχικοὺς»¹⁴. Τὴν ἴδια ἄποψη διατυπώνει τὸ 1849 καὶ ὁ Ἀρειὸς Πάγος μὲ τὴν ὑπ' ἀριθ. 253 ἀπόφασή του¹⁵, ὅτι δηλαδὴ «ἡ Νεαρὰ τοῦ Κυροῦ Ἀθανασίου, καθὸ διάταξις πατριαρχικὴ καὶ οὐχὶ αὐτοκρατορικοῦ νόμου, οὐδεμίαν ἔχει ἰσχύν»¹⁶.

στέο δίκαιο τοὺς βυζαντινοὺς νόμους ὥρισε καὶ τὸ ἄρθρο 29 τοῦ συνταχθέντος τὸν Μάιο τοῦ 1822 στῇ συνέλευση τῶν Ἀρμένων «Προσωρινὸν Πολίτευμα τῆς νήσου Κρήτης». (Ἀνθρ. Μάμουκα, ἐνθ' ἀν., τ. Γ', σ. 120).

12. Βλ. ἄρθρο 38 τοῦ ὑπ' ἀριθ. 19 (8268) Ψηφίσματος τῆς 15 Δεκεμβρίου 1828 «Περὶ Διοργανισμοῦ Δικαστηρίων» (Γ. Δημακοπούλου, Ὁ Κῶδιξ τῶν Ψηφισμάτων τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας, Ἐπετ. Κέντρον Ἑρεῦνης Ἱστορ. Ἑλλην. Δικαίου, τ. 14, ἐν Ἀθήναις 1970, σ. 137), καὶ ἄρθρο 148 τοῦ ὑπ' ἀριθ. 152 Ψηφίσματος «περὶ Διοργανισμοῦ Δικαστηρίων» τῆς 15 Αὐγούστου 1830 («Πολιτικὴ καὶ Ἐγκληματικὴ Διαδικασία», ἐν Αἰγίνῃ 1839, σ. 14). Ἐς σημειωθεῖ ὅτι καὶ ἡ συνελθούσα στὸ Ναύπλιο Ἐ' Ἐθνικὴ Συνέλευση ποὺ ψήφισε τὸν Μάρτιο τοῦ 1832 τὸ ἀποκληθὲν «Ἡγεμονικόν» Σύνταγμα, περιέλαβε ἐπίσης, στὸ ἄρθρο 291 αὐτοῦ, διάταξιν ποὺ ὥριζε τὴν ἰσχὺ τῶν βυζαντινῶν νόμων.

13. Βλ. Δ. Παππούλια, Γενικαὶ Ἀρχαὶ τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου, τεύχ. Α', ἐν Ἀθήναις 1921, σ. 3. Ὑπεστηρίχθη ὅμως ἀπὸ τὸν Γ. Μπαλῆ («Ἡ κατὰ πλάνην ἐν Ἑλλάδι ἐφαρμογὴ Ἀστικοῦ Δικαίου μήποτε εἰσαχθέντος, «Μελέται ἐπὶ τοῦ ἰσχύοντος Ἀστικοῦ Δικαίου», ἐκδ. δευτέρα, Ἀθήναις 1934, σ. 159-161) ὅτι ἔσχε «ἅπαντα ἢ ἐν Ἀρμενοπούλῳ περιληφθεῖσα ἀστικοῦ δικαίου ὕλη» καὶ ἐπομένως νεαρὲς περιλαμβανόμενες στὸν Ἀρμενόπουλο ἦσαν ἰσχυρὲς «μόνον ἐκ τῆς ἐν τῇ ἐξάβιβλῳ μνείας καὶ οὐχὶ ἐκ τῆς ιδιότητος αὐτῶν ὡς αὐτοκρατορικῶν».

14. Βλ. Μεν. Τουρτόγλου, Τὸ φονικὸν καὶ ἡ ἀποζημίωσις τοῦ παθόντος, Ἀθήναις 1960, σ. 113.

15. Ν. Δ. Σπετσεροπούλου, Νομολογία ἤτοι Πολιτικαὶ ἀποφάσεις τοῦ Ἀρειοῦ Πάγου, ἐν Ἀθήναις 1875, σ. 643.

16. Πρβλ. καὶ προηγουμένη ὁμοία ἀπόφαση (28/1836) τοῦ Ἐφετείου Ναυπλίου (Μ. Ἰωαννίδου, Εὐρετήριον τῆς Ἑλληνικῆς Νομολογίας, τ. 3, Ἀθήνησι 1847, σ. 433). Τὴν ὅλην ἐπὶ τοῦ θέματος νομολογίαν τῶν δικαστηρίων βλ. ἀναλυτικὰ, Γ. Νάκου, Προβλήματα Βυζαντινοῦ Κληρονο-

Ἀργότερα ὁμως ἡ δημοσίευση κυρίως ὀρισμένων χειρογράφων ἐπὶ τῶν ὁποίων ὑπῆρχαν σημειώσεις πού βεβαίωναν ὅτι ἡ «ζήτησις» τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου εἶχε γίνει δεκτὴ ἢ καὶ κυρωθεῖ ἀπὸ τὸν Ἀνδρόνικο Β' ¹⁷, συνετέλεσε στὴ διαμόρφωση τῆς γνώμης ὅτι ἡ «νεαρά» αὐτῆ, περιβληθεῖσα δύναμη αὐτοκρατορικῆς διατάξεως, εἶχε καταστεῖ νόμος τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ¹⁸. Παρὰ ταῦτα ὁμως ἡ ἀποψη αὐτῆ, πού ἐκράτησε ἔκτοτε στὴν ἐπιστήμη, δὲν φαίνεται ὅτι πείθει ἀπολύτως γιὰ τὴν ὀρθότητά της οὔτε καὶ παρουσιάζεται ἀπροσμάχητη. Κι αὐτό, γιὰτὶ ὑπάρχουν καὶ στοιχεῖα πού δημιουργοῦν ἀμφιβολίες καὶ προβληματισμούς ὅσον ἀφορᾷ στὴν κύρωση καὶ στὴν ἰσχὺ τῆς «νεαράς» στὴ βυζαντινὴ ἐπικράτεια. Στὰ στοιχεῖα ἀκριβῶς αὐτὰ ἀναφέρονται οἱ ἀκόλουθες παρατηρήσεις.

I. Πρῶτα ἀπ' ὅλα πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι ἡ «νεαρά ἀναφορά» ἢ ὑποβληθεῖσα στὸν Ἀνδρόνικο Β', χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν πατριάρχη Ἀθανάσιο καὶ τὴ σύνοδό του ὡς «αἰτήσις» καὶ «ζήτησις». Καὶ πράγματι ἔτσι εἶναι καὶ κατὰ τὸ περιεχόμενό της. Οἱ προτεινόμενες σ' αὐτὴ δικαιοῦκτες ρυθμίσεις, ὅπως ἐμφανίζονται στὰ διάφορα χειρόγραφα, διατυπώνονται μὲ τὴ μορφή συστάσεων, ὑποδείξεων καὶ εὐχῶν, ἐπιζητουμένης τῆς ἀποδοχῆς τους ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα καὶ τοῦ μετασχημα-

μικοῦ Δικαίου ἐπὶ Παλαιολόγων — Ἡ λειτουργικὴ ἰσχὺς τῆς Νεαράς 26 Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου (Ἀνάτ. ἀπὸ τὴν «Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα» 8/1987 τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Θεσσαλονίκης), Θεσσαλονίκη 1988, σ. 123, σημ. 184.

17. Βλ. ἀνωτέρω, σημ. 7.

18. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ Π. Καλλιγᾶς στὴν «περὶ ἐθίμων» μελέτη του (Μελέται καὶ Λόγοι, τ. 1, ἐν Ἀθήναις 1899, σ. 199), πού ἐδημοσιεύθη τὸ 1847, ὑπεστήριξε ὅτι ἡ Νεαρά τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου δὲν μποροῦσε νὰ ἰσχύει γιὰτὶ δὲν ἦταν νόμος τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων. Ἀργότερα ὁμως (Σύστημα Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, τ. Ε', Ἀθήνησι 1876, σ. 166), ἀναφερόμενος στὴ συνοδικὴ ἀπόφαση τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου, θεωρεῖ αὐτὴν κυρωθεῖσα, λόγῳ, προφανῶς, τῆς δημοσιεύσεως τῶν χειρογράφων πού ἔφεραν τὴν σχετικὴ περὶ κυρώσεως σημείωση. Βλ. ὁμοίως Ν. Δημαρᾶ, Τὸ ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικὸν δικαίωμα τῶν γονέων, «Θέμις», τ. 6 (1895-1896), σ. 434 ἐπ.— Κ. Πολυγένη, στὴν ὑπ' αὐτοῦ μετάφραση μετὰ προσθηκῶν τοῦ ἔργου τοῦ Β. Windscheid, Διδασκαλία τοῦ Δικαίου τῶν Πανδεκτῶν (Κληρονομικὸν Δίκαιον), τ. 5, ἔκδ. δευτέρα, ἐν Ἀθήναις 1923, σ. 186, σημ. 10. — Εὐαγγ. Νικολαΐδου, Περὶ τῆς ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχῆς τῶν ἀπαίδων, «Ἐφημ. Ἑλλην. καὶ Γαλλ. Νομολογίας», τ. 27, ἐν Ἀθήναις 1907, σ. 226 ἐπ. — Γ. Μαριδάκη ἐνθ' ἄν., σ. 283. — Πρβλ. καὶ τὰ ἐκτιθέμενα ἀπὸ τὸν Γ. Νάκο, ἐνθ' ἄν., σ. 121-122. Δὲν ἔλειψαν ὁμως καὶ ἀμφισβητήσεις. Βλ. γνωμοδότηση Κ. Ρακτιβάν τοῦ ἔτους 1907 («Ἐφημ. Ἑλλην. καὶ Γαλλ. Νομολογίας», τ. 27, ἐν Ἀθήναις 1907, σ. 33 ἐπ. Πρέπει πάντως νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεὺς στὴν προγενέστερη μονογραφία του «Περὶ τῆς μετὰ τὴν λύσιν τοῦ γάμου τύχης τῆς προικῆς» (ἐν Ἀθήναις 1892, σ. 256), φαίνεται νὰ θεωρεῖ ὅτι ἡ Νεαρά τοῦ πατρ. Ἀθανασίου εἶχε ἐπικυρωθεῖ ἀπὸ τὸν Ἀνδρόνικο τὸν πρεσβύτερο.

τισμοῦ τους σὲ νόμο τοῦ κράτους¹⁹. Λείπει δηλαδή παντελῶς ὁ ἐπιτακτικὸς χαρακτήρας ποὺ διακρίνει τοὺς κανόνες δικαίου.

Ἡ προστακτικὴ ἢ ἀπαγορευτικὴ ἢ καὶ ἐπιτρεπτικὴ μορφή ποὺ χαρακτηρίζει τοὺς κανόνες δικαίου δὲν ἀποτελεῖ ἰδιότητα ποὺ ἔχει γίνεи γενικότερα ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὴ σύγχρονη μόνον ἐπιστήμη²⁰. Ἦδη ὁ ρωμαῖος νομικὸς Μοδεστίνος μὲ ἀκριβολόγο διατύπωση καθορίζει ὅτι: «Legis virtus haec est imperare vetare permittere punire»²¹. Οἱ ἐξελληνίσαντες δὲ τὸ χωρίο αὐτὸ τῶν Πανδεκτῶν βυζαντινοὶ τὸ ἀπέδωσαν στὰ βυζαντινὰ νομοθετικὰ καὶ νομικὰ κείμενα ὡς ἐξῆς: «Ἀρετὴ νόμου τὸ κελεύειν, τὸ κωλύειν, τὸ ἐπιτρέπειν, τὸ τιμωρεῖσθαι»²². Στὴ συνέχεια δὲ ἐπεξηγοῦν, ὅτι «κωλύειν δὲ τὸ ἀπείργειν ἀπὸ τινος· ἐπιτρέπειν δὲ τὸ μῆτε κωλύειν μῆτε προτρέπειν· τιμωρεῖσθαι δὲ τὸ ἀναγκαιῶς ἀπείργειν ἀπὸ τινος»²³. Τέλος τὰ Βασιλικὰ μὲ περισσότερη σαφήνεια προσέθεσαν ὅτι ἀρετὴ νόμου καὶ «δύναμις» εἶναι ὅλα τὰ ἀνωτέρω²⁴.

Αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς «ἀρετῆς» ἀλλὰ καὶ τῆς «δυνάμεως», ποὺ ἀποτελοῦν χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῶν νόμων κατὰ τὸ δίκαιο τῶν Βασιλικῶν, εἶναι φανερό ὅτι στερεῖται, ὅπως εἶναι διατυπωμένη, ἡ «νεαρά» τοῦ Ἀθανασίου. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο τὸ κείμενό της, ὅπως αὐτὸ μᾶς παραδίδεται ἀπὸ τὰ μέχρι σήμερα γνωστὰ χειρόγραφα, ἀποκλείει τὴν ὑπαρξὴ ὅποιασδήποτε προηγουμένης ἐξουσιοδοτήσεως ἢ καὶ συμπράξεως τοῦ Ἀνδρόνικου Β' περὶ τῆς ὁποίας ἀναφέρει ὁ Ματθαῖος Βλάσταρης²⁵. Ἀγνοοῦντες λοιπὸν τὴν ὑπαρξὴ ἄλλης τυχὸν διατάξεως ποὺ μεταβάλλει σὲ αὐτοκρατορικὸ νόμο ἢ καὶ ἐπικυρώνει τὴν ὑποβληθεῖσα ἀπὸ τὸν πατριάρχη Ἀθανάσιο αἰτήτηση), εἶναι εὐλόγο οἱ ἀπλὲς σημειώσεις ἐπὶ τῶν χειρογράφων, καὶ ὀρισμένες μάλιστα διὰ μεταγενεστέρως χειρόσ²⁶, νὰ ἀντιμετωπίζονται μὲ ἐπιφύλαξη καὶ νὰ μὴ

19. Βλ. Κ. Ρακτιβάν, ἔνθ' ἄν., σ. 36.

20. Βλ. Ἀριστ. Μάνεση, Συνταγματικὸ Δίκαιο, I, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 16 καὶ 18. Πρβλ. καὶ Ν. Ν. Σαριπόλου, Σύστημα τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου τῆς Ἑλλάδος, τ. Β', ἐν Ἀθήναις 1923 (ἀνατ. Κλασικῆς Νομικῆς Βιβλιοθήκης, 10, Ἀθήνα 1987), σ. 33 ἐπ.

21. Dig. 1.3.7.

22. Ἐπαναγωγή 1.3, Ζέπων J.G-R., τ. 2, σ. 240. Ὁ ὀρθὸς ὅμως τίτλος τοῦ νομοθετικοῦ αὐτοῦ ἔργου τῶν Μακεδόνων, ὅπως ἀπέδειξαν νεώτερες ἐρευνες, εἶναι «Εἰσαγωγή» (βλ. Α. Schminck, Studien zu mittelbyzantinischen Rechtsbüchern, Frankfurt 1986, σ. 12 ἐπ.). — Synopsis Basilicorum, N. 6. 6, Ζέπων J.G-R., τ. 5, σ. 444. — Epanagoge Aucta, πρ. 3, Ζέπων J.G-R., τ. 6, σ. 57.

23. Ἀρμεν. 1.1.16. — Βασ. 2.1.18. — Synopsis Minor, N, ογ', Ζέπων J.G-R., τ. 6, σ. 481. — Epitome 1, 10, Ζέπων J.G-R., τ. 4, σ. 286.

24. Βασ. 2.1.18.

25. Βλ. Γ. Πάλλη καὶ Γ. Ποτλῆ, ἔνθ' ἄν., σ. 326 καὶ 394. Πρβλ. καὶ Κ. Ρακτιβάν, ἔνθ' ἄν., σ. 36.

26. Ζέπων J.G-R., τ. 1, σ. 536, σημ. 7.

μπορεί να θεωρηθούν ότι αποτελούν αποδείξεις έπαρκείς για να θεμελιώσουν τήν αντίληψη περί μεταγενεστέρως κυρώσεως τής «ζήτησεως» του πατριάρχη 'Αθανασίου από τον 'Ανδρόνικο Β'.

II. 'Ο 'Αρμενόπουλος δέν άγνοεί τή «ζήτηση» του πατριάρχη 'Αθανασίου. 'Ορισμένα «κεφάλαιά» της καταχωρίζονται σχεδόν πιστά στην 'Εξάβιβλό του και δέν παραλείπει μάλιστα να μνημονεύσει και τήν προέλευσή τους. "Έτσι στην άρχή τών παρατιθεμένων αποσπασμάτων αναγράφει, ότι «ή νεαρά του πατριάρχου κυρού 'Αθανασίου ούτω φησίν»²⁷. 'Ο χαρακτηρισμός τής «αιτήσεως» του 'Αθανασίου ως «νεαρᾶς», από τον 'Αρμενόπουλο, δέν σημαίνει ότι είχε μεταβληθεῖ και σε αυτοκρατορικό νόμο. Κι αυτό, γιατί πατριαρχικές και συνοδικές αποφάσεις που άφορούν σε θέματα πολιτικού δικαίου άπαντοῦν ένίστε στην 'Εξάβιβλό του χαρακτηριζόμενες ως «νεαρές»²⁸. "Άλλωστε και αυτός ό πατριάρχης 'Αθανάσιος τήν ύποβληθεῖσα στον αυτοκράτορα «αίτησή» του τήν έπονομάζει και «νεαράν άναφοράν»²⁹. 'Αντιθέτως όμως από πουθενά δέν προκύπτει ότι ή «ζήτησις» του πατριάρχη 'Αθανασίου έτυχε και τής επικυρώσεώς της από τον 'Ανδρόνικο Β'. Τό συγκεκριμένο αυτό γεγονός είναι έπόμενο να δημιουργεί προβληματισμούς και έρωτήματα. Κι αυτό, γιατί ό 'Αρμενόπουλος σε άλλες περιπτώσεις όπου πατριαρχικές αποφάσεις έτυχαν αυτοκρατορικής κυρώσεως, δέν παραλείπει να τό μνημονεύσει³⁰.

'Υπεστηρίχθη³¹ ότι ή παράλειψη αυτή όφείλεται στο ότι ό 'Αρμενόπουλος «άγνοούσε» τή μεταγενέστερη επικύρωση τής «ζήτησεως». Τό έπιχείρημα όμως αυτό δέν είναι καθόλου πειστικό. Κι αυτό, γιατί ό 'Αρμενόπουλος όχι μόνον ήταν σχεδόν σύγχρονος τής «νεαρᾶς», αλλά είχε και τήν ιδιότητα του δικαστή. "Ωφείλε, ως έκ τούτου, να έχει πλήρη ένημέρωση επί του ίσχύοντος δικαίου τό όποιον έκαλεῖτο καθημερινά να εφαρμόσει. 'Εφαρμόζοντας λοιπόν τήν κειμένη τότε νομοθεσία και εύρισκόμενος κοντά στη ζωντανή και παλλομένη δικαστηριακή πράξη, ήταν έκ τών πραγμάτων άδύνατο να μη γνώριζε ότι οι προταθεῖσες από τον πατριάρχη 'Αθανάσιο καινοτόμες μεταρρυθμίσεις είχαν μεταβληθεῖ σε νόμο του κράτους.

27. 'Αρμεν. 6.3.8, 5.8.9, 6.6.6, «νεαρά του άγίου Πατριάρχου 'Αθανασίου» (5.8.95).

28. Βλ. Κ. Πιτσάκη, «Κωνσταντίνου 'Αρμενοπούλου Πρόχειρον Νόμων ή 'Εξάβιβλος», 'Αθήνα 1971, σ. λστ'.

29. Ζέπων J.G-R, τ. 1, σ. 534.

30. 'Αρμεν. 4.7.17 και 4.8.9.

31. Βλ. Κ. Πιτσάκη, έθθ' άν., σ. 295, σημ. 2. — Πρβλ. και Δ. Γκίνη, Περίγραμμα 'Ιστορίας του Μεταβυζαντινού Δικαίου, «Πραγματεῖα τής 'Ακαδημίας 'Αθηνών», τ. 26, έν 'Αθήναις 1966, σ. 367, άρ. 985.

Ἐκλειομένης λοιπὸν τῆς ἐκδοχῆς τῆς «ἀγνοίας» τοῦ Ἀρμενοπούλου, τὸ γεγονός ὅτι ὁ τελευταῖος παραθέτει μὲν στὸ ἔργο του ἀποσπάσματα ἀπὸ τῆς «νεαρά», ἀποφεύγει ὅμως νὰ μνημονεύσει ὅ,τιδήποτε γιὰ τυχὸν κύρωσή της, ἀποτελεῖ στοιχεῖο πού δὲν ἐνισχύει καθόλου τὴ διατυπωθεῖσα ἀποψη ὅτι ἡ «νεαρά» τοῦ Ἀθανασίου κυρωθεῖσα ἴσχυσε ὡς αὐτοκρατορικὸς νόμος.

Ἐνα ἄλλο ἀκόμη σημεῖο ἄξιο προσοχῆς εἶναι καὶ τὸ ἐξῆς:

Ὁ Ἀρμενόπουλος ἀπὸ τὰ ἑνδεκα «κεφάλαια» τῆς «νεαράς» τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου, ὑπὸ τὴν ἐκτενέστερη μορφή της, περιέλαβε στὴν Ἐξάβιβλό του μόνον τέσσαρα, τὰ ὁποῖα καὶ ἐνέταξε στὰ ἀνάλογα βιβλία καὶ τίτλους. Αὐτὰ εἶναι δύο πού ἀφοροῦν στὸ κληρονομικὸ δίκαιο³², συγκεκριμένα τὴν «περὶ τριμοιρίας» ρύθμιση³³ καὶ τὰ περὶ τὴν κληρονομίαν τῶν χηρευσάντων ἀτέκνων³⁴. Τὰ ἄλλα δύο ἀνάγονται στὸ ποινικὸ δίκαιο καὶ ἀφοροῦν στὶς περιουσιακὰς ποινὲς σὲ περίπτωσι ἀνθρωποκτονίας ἐκ προθέσεως, ὅπως καὶ στὴν ἀποζημίωσι τοῦ παθόντος, καθὼς καὶ στὴν ποινικὴ ἀντιμετώπιση τῆς παρθενοφορίας³⁵. Τὸ ἀξιοσημεῖωτο ἐν προκειμένῳ εἶναι ὅτι καὶ ὁ Ματθαῖος Βλάσταρης ἔχει καὶ αὐτὸς περιλάβει στὸ «Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον», ὅχι ὅλα ἀλλὰ μόνον τρία ἀπὸ τὰ κεφάλαια τῆς «νεαράς» τοῦ Ἀθανασίου³⁶ καί, συγκεκριμένα, ὅσα μνημονεύει ὁ Ἀρμενόπουλος πλὴν τοῦ ἀναφερομένου στὴν παρθενοφορία. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ ἔγκλημα δὲν τὸ ἀγνοεῖ καθόλου στὸ ἔργο του ὁ Μ. Βλάσταρης³⁷. Παραθέτει ὅμως γι' αὐτὸ τὴ σχετικὴ διάταξι τοῦ Προχείρου Νόμου³⁸ πού στὴ συνέχεια ἐπανελήφθη στὰ Βασιλικά³⁹ καὶ σὲ μεταγενέστερες βυζαντινὲς νομικὰς πηγὰς⁴⁰, παραλείποντας νὰ καταχωρίσει τὴν τελείως διαφορετικὴ ρύθμιση τῆς γνωστῆς σ' αὐτὸν καὶ νεωτέρας «νεαράς» τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου. Ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν ἡ

32. Βλ. ἐκτενῶς Γ. Νάκο, ἔνθ' ἄν., σ. 26 ἐπ.

33. Ἀρμεν. 5.8.9.

34. Ἀρμεν. 5.8.95.

35. Ἀρμεν. 6.3.8 καὶ 6.6.6. Βλ. καὶ Μεν. Τουρτόγλου, Τὸ φονικὸν καὶ ἡ ἀποζημίωσις τοῦ παθόντος, Ἀθῆναι 1960 καὶ τοῦ Ἰδίου, «Παρθενοφορία» καὶ «Ἐβρεσις Θησαυροῦ», Ἀθῆναι 1963.

36. Βλ. Γ. Ράλλη καὶ Μ. Ποτλῆ, ἔνθ' ἄν., τ. 6, σ. 326 καὶ 494.

37. Γ. Ράλλη καὶ Μ. Ποτλῆ, ἔνθ' ἄν., τ. 6, σ. 202.

38. 39, ξε', Ζέπων J. G.-R., τ. 2, σ. 224.

39. 60.37.79. Τὴν μνημονεύει σὲ ἀπόφασί του καὶ ὁ Δ. Χωματιανὸς (J. B. Pitra, *Analecta sacra et classica spicilegio solesmensi*, τ. VI, σ. 321-324, ΟΔ).

40. *Epitome XLV*, 99, Ζέπων J.G.-R., τ. 4, σ. 581. Ἐπαναγωγή («Εἰσαγωγή», βλ. ἄνω-τέρω σημ. 22), 40, νστ', Ζέπων J.G.-R., τ. 2, σ. 364. *Epanagoge Aucta*, LII, 58, Ζέπων J.G.-R., σ. 206. *Synopsis Basilicorum* Φ, III, 6, Ζέπων J.G.-R., τ. 5, σ. 566. *Synopsis Minor*, Κ, 51 καὶ II, 57, Ζέπων J.G.-R., τ. 6, σ. 433 καὶ 497. *Phochiron Auctum*, XXXIX, 175, Ζέπων J.G.-R., τ. 7, σ. 298. Πόνημα Ἀτταλειώτου, τ. ΛΕ', ρλα', Ζέπων J.G.-R., τ. 7, σ. 476.

παράλειψη αυτή δὲν φαίνεται νὰ εἶναι τυχαία, ἀξίζει στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ ὑπογραμμισθεῖ ὅτι καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ Ἀρμενόπουλος, ὁ ὁποῖος παραθέτει τὸ ἀναφερόμενο στὴ φθορὰ παρθένου χωρὶς τῆς «νεαρᾶς»⁴¹, ὑπὸ τὸν τύπο μάλιστα τῆς «ζήτησεως»⁴², συμπαραθέτει καὶ τὴ σχετικὴ διάταξη τοῦ Προχείρου⁴³. Δηλαδή δύο διίστάμενες ρυθμίσεις⁴⁴.

Ἵστερα ἀπὸ ὅσα ἐξετέθησαν δημιουργοῦνται, νομίζω, ὀρισμένα ἐρωτήματα:

Ἐὰν εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ ὑποβληθεῖσα στὸν Ἀνδρόνικο Β' «ζήτησις» τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου καὶ τῆς συνόδου του, ἐπικυρωθεῖσα στὸ σύνολό της ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα, κατέστη νόμος τοῦ κράτους, ὅπως μᾶς πληροφοροῦν ὀρισμένα χειρόγραφα, γιατί, ὄχι μόνον ὁ Μ. Βλάσταρης ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀρμενόπουλος, παραλείπουν νὰ ἐντάξουν στὰ ἔργα τους τὰ ὑπόλοιπα τῶν «κεφαλαίων» της; Πῶς μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ ἡ παρατηρουμένη στὰ τελευταῖα αὐτά, πρὶν ἀπὸ τὴν κατάλυση τοῦ Βυζαντίου, ἀξιόλογα ἐραnistικὰ πονήματα τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου (κανονικοῦ καὶ πολιτικοῦ), ἐπιλεκτικὴ κατὰχώριση ὀρισμένων μόνον ἄρθρων τῆς «νεαρᾶς» τοῦ Ἀθανασίου λίγα χρόνια μετὰ τὴ σημειουμένη κύρωσή της; Ἄν πάλιν ἤθελε τυχὸν ὑποτεθεῖ ὅτι ἡ κύρωση ἀφοροῦσε σὲ περιορισμένο μόνον ἀριθμὸ ἄρθρων, πρᾶγμα γιὰ τὸ ὁποῖο δὲν ἔχομε καμιά ἐνδειξη στὴ χειρόγραφη παράδοση, τότε πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι σὲ ὅσα χειρόγραφα παρέχεται ἡ πληροφορία ὅτι ἡ «ζήτησις» τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου «ἐστέρθη» ἢ καὶ «ἐκυρώθη» ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα, ἀφήνεται σαφῶς νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι ἡ ἐπικύρωση ἀφοροῦσε στὸ σύνολο τῶν προτεινομένων μεταρρυθμίσεων καὶ ὄχι σὲ μέρος μόνον αὐτῶν.

III. Ἐνα ἄλλο βαρῦνον σημεῖο, ποῦ ἀξίζει νὰ ἐρευνηθεῖ, εἶναι, ἂν ὑπάρχουν τυχὸν στοιχεῖα μαρτυροῦντα τὴν ἰσχὺ ἢ καὶ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς «νεαρᾶς» τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου στὴν πράξη.

Ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ πρέπει νὰ σημειωθεῖ, ὅτι ἡ μνεία τῆς «νεαρᾶς» ἀπαντᾷ

41. Ἀρμεν. 6.3.8.

42. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ φράση: «ἕνα προκηρυχθῆ καὶ στερχθῆ» ἀπὸ τὴν ὁποία λείπει κάθε ἔννοια ἐπιταγῆς.

43. Ἀρμεν. 6.3.5.

44. Αὐτὸ βεβαίως δὲν ἀποτελεῖ τὸ μοναδικὸ φαινόμενο στὸ ἔργο τοῦ Ἀρμενοπούλου ποῦ περιέχει καὶ ἄλλες διατάξεις, οἱ ὁποῖες ἀντιφάσκουν μεταξύ τους. Βλ. Α. Παπούλια, ἔνθ' ἂν., σ. 3.— Π. Παπαρηγοπούλου, Γενικαὶ Ἀρχαὶ τοῦ ἐν Ἑλλάδι ἰσχύοντος Ἀστικοῦ Δικαίου, τ. 1, ἐν Ἀθήναις 1865, σ. 28 ἐπ. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ στὴν «περὶ τριμοιρίας» διάταξη τῆς «νεαρᾶς» τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου. Ὁ Ἀρμενόπουλος δὲν παραλείπει νὰ τὴν καταχωρίσει στὴν Ἐξάβιβλό του (5.8.9). Μὲ τὴ διαφορά ὅτι παραθέτει συγχρόνως καὶ διάταξη (5.8.6) μὲ τελείως διαφορετικὴ ρύθμιση ποῦ ἀποδίδει τὸ δίκαιο τῆς Νεαρᾶς 118 τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Πρβλ. Ν. Δημαρᾶ, ἔνθ' ἂν., σ. 434-435.

σὲ ἀποφάσεις τοῦ πατριαρχικοῦ συνοδικοῦ δικαστηρίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ποὺ ἀναφέρονται σὲ ὑποθέσεις κληρονομικοῦ δικαίου⁴⁵. Τὰ κεφάλαια τῆς «νεαρῶς» ποὺ ἀφοροῦν σὲ κληρονομικὲς ρυθμίσεις εἶναι δύο· τὸ α' καὶ τὸ δ'.

1. Τὸ πρῶτο (α) ἀναφέρεται στὴν τύχη τῆς περιουσίας τῶν ἄνευ διαθήκης τελευτώντων ἀτέκνων παροίκων.

Κατ' ἀρχὴν πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὸ δημόσιο ἐνεφανίζετο ὡς κληρονόμος ἐπὶ τοῦ ἐνὸς τρίτου τῆς περιουσίας τῶν ἀποβιούντων «ἀπαίδων καὶ ἀδιαθέτων», ἀνεξάρτητα ἂν αὐτοὶ ᾗσαν πάροικοι ἢ καὶ ἐλεύθεροι. Τὰ ὑπόλοιπα ἐδικαιοῦντο κατὰ τὸ ἕνα τρίτο οἱ συγγενεῖς τοῦ ἀποβιώσαντος, τὸ δὲ τελευταῖο τρίτο διετίθετο ὑπὲρ τῆς ψυχικῆς του σωτηρίας. Τὸ κληρονομικὸ αὐτὸ δικαίωμα τοῦ δημοσίου, ποὺ ἐκαλεῖτο «ἀβιωτικίον»⁴⁶, ἐστηρίζετο σὲ διαπλασθεῖσα συνθήθεια κατὰ τοὺς τελευταίους πρὶν ἀπὸ τὴν κατάλυση τοῦ βυζαντινοῦ κράτους αἰῶνες, ἡ ὁποία εἶχε ἀνατρέψει, στὸ σημεῖο αὐτό, τὶς ἀντίθετες θετικὲς διατάξεις τῆς βυζαντινῆς νομοθεσίας⁴⁷. "Ὅλα αὐτά, ὡς πρὸς τοὺς ἐλευθέρους, πιστοῦνται ἀπὸ ὑποδείγματα ἐξοφλητικῶν βεβαιώσεων⁴⁸, ποὺ ἀνάγονται στὸ δέκατο τρίτο αἰῶνα, περὶ εἰσπράξεως τῆς ἀναλογούσης στὸ δημόσιο κληρονομικῆς μερίδος, ὅταν ὁ κληρονομούμενος ἀπέθνησκε «ἄπαις καὶ ἀδιάθετος»⁴⁹. Ὁμοίως καὶ ἀπὸ πρόσταγμα τοῦ αὐτοκράτορα Μανουῆλ Β' Παλαιολόγου τοῦ ἔτους 1399 ἢ 1414⁵⁰, τὸ ὁποῖον εἶχαν προκαλέσει οἱ ἴδιοι οἱ μοναχοὶ τῆς μονῆς τοῦ Βατοπεδίου γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν «ἀνενοχλησίαν» τους ἀπὸ τὰ ὄργανα τοῦ δημοσίου. Καὶ τοῦτο, διότι τὸ δημόσιο εἶχε ἱκανοποιηθεῖ πλήρως ὡς πρὸς τὴν ἐκ τοῦ ἀβιωτικίου προκύπτουσαν κληρονομικὴ του ἀπαίτηση ἐπὶ τοῦ ἐνὸς τρίτου τῆς περιουσίας τοῦ ἀποβιώσαντος, πρὸ τῆς κουρῶς του ὡς μοναχοῦ, Ἀνδρονίκου Φιλανθρωπηνοῦ, ἀφοῦ ὁ τελευταῖος καὶ ἄτεκνος ᾗταν καὶ δὲν εἶχε συντάξει διαθήκη. Ἀκόμη πρέπει νὰ προστεθεῖ ὅτι κληρονομικὸ δικαίωμα τοῦ δημοσίου, ἀνερχόμενο στὸ τρίτο τῆς περιουσίας τῶν ἀποβιούντων καὶ «μηδένα ἐχόντων κληρονόμον ἐγγύθεν», μαρτυρεῖ καὶ ἡ ἀπευ-

45. *Fr. Miklosich et Ios. Müller, Acta et Diplomata Graeca medii aevi sacra et profana (Acta Patriarchatus Constantinopolitani, MCCCXV-MCCCCII), τ. I, 30, 134, 273, (ἐφεξῆς Miklosich-Müller).*

46. Περὶ τοῦ ὅτι τὸ «ἀβιωτικίον» ἀποτελοῦσε κληρονομικὸ δικαίωμα τοῦ δημοσίου καὶ ὄχι φόρο, βλ. *Μεν. Τουρτόγλου, Τὸ «ἀβιωτικίον». Συμβολὴ εἰς τὸ Βυζαντινὸν Κληρονομικὸν Δίκαιον, Ξένιον, Festschrift für P. J. Zepos, τ. I, Athen-Freiburg/Br.-Köln 1973, σ. 643-644.*

47. Βλ. ἐκτενῶς, *Μεν. Τουρτόγλου, ἔνθ' ἀν., σ. 635 ἐπ.*

48. *G. Ferrari dalle Spade, Formulari Notarili Inediti dell'Età Bizantina, «Scritti Giuridici», I, Milano 1953, σ. 346 (11), 348 (16) καὶ 349.*

49. Βλ. *Μεν. Τουρτόγλου, ἔνθ' ἀν., σ. 636-637.*

50. *Fr. Dölger, Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges, München 1948, ἀρ. 22 σ. 67.*

θυνθεΐσα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγο ἐπιστολὴ (1397/1398) τοῦ Μανουήλ Καλέκα μετὴν ἧς ὁ τελευταῖος ἐπιζητεῖ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ τριμεροῦς μερισμοῦ τῆς κληρονομικῆς περιουσίας ὅπως ἀκριβῶς «νέοι τινὲς προστάττουσι νόμοι». Κατ' αὐτούς, «τὸ μὲν ὑπὲρ αὐτοῦ τοῦ τεθνηκότος ἀναλωθῆναι, τὸ δὲ τοῖς, κοινοῖς, τὸ δὲ τοῖς συγγενέσι προσνεμεῖσθαι»^{50α}. Μόνον, ὅταν συνέτρεχαν σωρευτικὰ στὸν κληρονομούμενο οἱ προϋποθέσεις («ἄπαις καὶ ἀδιάθετος», ἀνέκυπτε, καλῶς ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ἢ ἀπαίτηση τοῦ «ἀβιωτικίου» γιὰ τὸ δημόσιο, δηλαδή ἐπὶ τοῦ τρίτου τῆς κληρονομικῆς περιουσίας. Ἐάν ἀντιθέτως ὁ κληρονομούμενος ἦταν μὲν «ἄπαις» εἶχε ὅμως συντάξει διαθήκη ἢ καὶ εἶχε δηλώσει ἐνώπιον μαρτύρων τὴν τελευταία του βούληση (προφορικὴ διαθήκη)⁵¹, δὲν ἐτίθετο θέμα κληρονομικοῦ δικαιώματος τοῦ δημοσίου.

Ἐτσι στὴν ἐπιλυθεῖσα ἀπὸ τὸ πατριαρχικὸ συνοδικὸ δικαστήριον τῆς Κωνσταντινουπόλεως (ἔτος 1329)⁵² κληρονομικὴ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ Θεοδώρου Βρανᾶ καὶ τῆς πεθερᾶς του μοναχῆς Εὐφροσύνης Πετραλειφίνας, μετ' ἀφορμὴ τὴν κληρονομία τῆς συζύγου τοῦ πρώτου, στὸν ὀρισθέντα στὴ συνέχεια μερισμὸ τῆς κληρονομικῆς περιουσίας δὲν ἐδημιουργήθη κανένα ζήτημα κληρονομικῆς ἀπαιτήσεως ἐκ μέρους τοῦ δημοσίου λόγῳ ἀβιωτικίου. Καὶ τοῦτο, διότι ἡ ἀποθανοῦσα σύζυγος τοῦ Βρανᾶ ἦταν μὲν «ἄπαις» ἀλλὰ ὄχι καὶ «ἀδιάθετος», ἀφοῦ τὰ ὅσα μετ' ἐπιλυθεῖσα τῆς βούλησης διέταξε ἐνώπιον «ἀξιόπιστων» μαρτύρων ἴσχυον ὡς προφορικὴ διαθήκη⁵³. Καὶ στὸ μὲν Θεόδωρο Βρανᾶ ποὺ ἦταν «οἰκειῶς» τοῦ αὐτοκράτορα δὲν ἦταν εὐκόλο νὰ χωρήσουν

50α. Βλ. R-J. Loenertz, *Correspondance de Manuel Calécas*, «Studi e Testi» (152), Città del Vaticano 1950, σ. 215. Στὴν ἐπιστολὴ τὸ κληρονομικὸ δικαίωμα τοῦ δημοσίου («ἀβιωτικίου») ἀποδίδεται σὲ διατάξεις «νέων νόμων». Ἐάν τοῦτο εἶναι ἀκριβές, δὲν πρέπει νὰ ἀποκλεισθεῖ ἡ περίπτωση ὅτι ἡ ἐπικρατοῦσα συνήθεια ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐστηρίζετο ἡ ἀπαίτηση τοῦ «ἀβιωτικίου» εἶχε μεταβληθεῖ τὸ ἸΔ' αἰῶνα σὲ νόμο τοῦ κράτους ποὺ δὲν μᾶς εἶναι ὅμως γνωστός.

51. B. Windscheid, *ἔνθ' ἀν.*, σ. 56-57.

52. Miklosich-Müller, I, 149-151.

53. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἀποθανοῦσα σύζυγος τοῦ Βρανᾶ εἶχε ὀρίσει, στὴν προφορικὴ τῆς διαθήκη, νὰ περιέρχονται, μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν κληροδοσιῶν, τὰ ὑπόλοιπα περιουσιακὰ τῆς στοιχεῖα στὸ σύζυγό της, μετὴν ὑποχρέωση τοῦ τελευταίου ὡς πρὸς τὰ «ψυχικά» αὐτῆς. Ἡ μητέρα της ὅμως, μοναχὴ Πετραλειφίνα, παραλειφθεῖσα ἀπὸ τὴ διαθήκη ἐδικαιοῦτο («ἐκ τῶν νόμων», προφανῶς ὡς ἀναγκαῖος κληρονόμος, τὸ τρίτον τῆς προίικας της. Ἐτσι στὸ σύζυγό της ἀπέμενε τὸ διμιοῖρο. Ἡ τριμερὴς διαίρεση τῆς κληρονομικῆς περιουσίας δὲν ἔγινε ἀπὸ τὸ συνοδικὸ δικαστήριον κατ' ἐπίδραση ἢ κατ' ἐφαρμογὴ τῆς «νεαρᾶς» τοῦ Ἁθανασίου, ἀφοῦ δὲν ἐπρόκειτο γιὰ παροίκους, ἀλλὰ γιὰ ἐξήγησε ὁ ἴδιος ὁ Βρανᾶς νὰ ἀπαλλαγεῖ τῆς ὑποχρέωσεως τῶν «ψυχικῶν». Συγκεκριμένα «τὴν διοίκησιν τῶν ἀνηκόντων τῇ ψυχῇ... ἐξήτησεν ἐπιτραπῆναι... τὴν ἐκείνης μητέρα» γιὰ τὸ ἴδιον ἀπησχολεῖτο «εἰς βασιλικὰς δουλείας». Ἔστερα ἀπὸ τὸ αἶτημα αὐτό, ποὺ ὅπως φαίνεται

είς βάρος του οί συνηθιζόμενες τότε παράνομες αξιώσεις τῶν δημοσίων ὀργάνων. Ὑπῆρχαν ὅμως καὶ περιπτώσεις ὅπου οἱ «τὰ δημόσια διενεργοῦντες» δὲν ἐδίσταζαν παρανομοῦντες νὰ ἀπαιτοῦν τὸ «ἀβιωτικίον» καὶ ἀπὸ «ἐνδιαθῆκως» ἀποβιοῦντες. Μιὰ τέτοια μὴ σύννομη ἀπαιτήση ἀβιωτικίου μαρτυρεῖται σὲ πατριαρχικὴ ἀπόφαση τοῦ ἔτους 1400⁵⁴, δεδομένου ὅτι ὁ ἀποβιώσας Μανουὴλ Ἐγκάρδιος εἶχε καταλίπει διαθήκη⁵⁵. Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ μνημονευθεῖ ὅτι καὶ σὲ ἀργυρόβουλλο τοῦ ἔτους

ἔγινε ἀποδεικτό, ἦταν ἐπόμενο τὸ δικαστήριο νὰ χωρήσει στὴ διαίρεση τῶν προικίων πραγμάτων «εἰς μερίδας ἴσας τρεῖς», καὶ δὲν νομίζω ὅτι ἡ ἐνέργεια αὐτὴ μπορεῖ νὰ συναρτηθεῖ μὲ τὴν τριμερῆ διαίρεση τῆς «νεαρᾶς» τοῦ Ἀθανασίου, πού διαβλέπει ὁ Γ. Νάκος (ἐνθ' ἂν., σ. 105 ἐπ.) καὶ μάλιστα τοῦ δ' κεφαλαίου αὐτῆς. Κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο τὴ μιὰ μερίδα ἔλαβε ὁ Βρανᾶς (κληρονόμος ἀπὸ τὴ διάταξη τελευταίας βουλήσεως), τὴν ἄλλη ἡ πεθερὰ του ὡς ἀναγκαῖος κληρονόμος καὶ τὴν τρίτη ἐπίσης ἡ ἴδια, μὲ τὴν ὑποχρέωση ἀφοῦ ἐκπεσοῦν ἀπὸ τὴν μερίδα αὐτὴ τὰ ἔξοδα τῆς κηδείας καὶ μνημοσύνων, πού εἶχε δαπανήσει ὁ γαμβρός της, διαθέσει τὰ ὑπόλοιπα στοὺς πτωχοὺς (διάταξη τελευταίας βουλήσεως).

54. Miklosich-Müller, II, 342.

55. Στὴν περίπτωση τοῦ Ἐγκαρδίου πρέπει νὰ παρατηρηθοῦν τὰ ἑξῆς :

α) Δὲν τίθεται θέμα ἐφαρμογῆς τῶν ὀριζομένων στὸ α' κεφάλαιο τῆς «νεαρᾶς» τοῦ Ἀθανασίου, γιατί ὁ Ἐγκάρδιος δὲν ἦταν πάροικος.

β) Οὔτε ὅμως ἡ ἐπὶ ἐλευθέρων ἰσχύουσα συνήθεια τοῦ μερισμοῦ τῆς περιουσίας τοῦ ἀποθανόντος μεταξύ τοῦ δημοσίου, τῶν συγγενῶν του καὶ σὲ ψυχικὰ εἶχε ἐφαρμογή, γιατί ὁ Ἐγκάρδιος ἀπέθανε μὲν «ἀπαις» ἀλλὰ ὅχι καὶ «ἀδιάθετος», ἀφοῦ εἶχε συντάξει διαθήκη.

γ) Τὸ δικαίωμα τῆς συζύγου τοῦ Ἐγκαρδίου ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς κληροδοσίας πού περιεῖχε ἡ διαθήκη τοῦ ἀποβιώσαντος συζύγου της.

Ἔτσι τὰ ὑποστηριζόμενα ἀπὸ τὸν Καρπόζηλο (Ἄπ. Καρπόζηλου, Ἀβιωτικίον, «Δωδώνη», τ. 8, Ἰωάννινα 1979, σ. 78), ὅτι «οἱ σύζυγοι τῶν ἐλευθέρων δὲν φαίνεται ὅτι ἀποκλείονται ἀπὸ τὴν περιουσία τῶν συζύγων τους γιὰ χάρη τῶν συγγενῶν», δὲν νομίζω ὅτι εὐσταθοῦν. Κι αὐτό, γιατί στὴ συγκεκριμένη ὑπόθεση, τὴν ὁποία καὶ ἐπικαλεῖται (σ. 78, σημ. 3), ὅχι μόνον ὁ Ἐγκάρδιος εἶχε συντάξει διαθήκη, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ πουθενὰ δὲν προκύπτει ὅτι ὁ κληρονομούμενος εἶχε συγγενεῖς τοὺς ὁποίους τυχὸν εἶχε παραμερίσει ἡ σύζυγός του. Κατὰ τὸ βυζαντινὸ δίκαιο ὁ ἐπιζῶν σύζυγος ἐκαλεῖτο στὴν ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχὴ μόνον ἐν ἀνυπαρξίᾳ συγγενῶν τοῦ κληρονομουμένου (Βασ. 45.5.2. σχόλιο Θεοδώρου. — Ἀρμενόπουλος 5.8.44). Γι' αὐτὸ δὲν φαίνονται βέβαια τὰ ὅσα στὴ συνέχεια ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας (σ. 79) ὑποστηρίζει, ὅτι «ἡ Νεαρὰ δὲν φαίνεται νὰ καινοτομεῖ πρὸς χάρη τῶν παροίκων» καὶ ὅτι ἀκολουθεῖ «τὴν προϋπάρχουσα νομοθεσία». Ἀντιθέτως ἡ «νεαρὰ» ἐπὶ παροίκων δὲν ἀκολουθεῖ καθόλου τὴν προϋπάρχουσα νομοθεσία, ἀφοῦ καλεῖ τὸν ἐπιζῶντα σύζυγο κατ' ἀποκλεισμὸ τῶν συγγενῶν. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἀκριβῶς καὶ καινοτομεῖ. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι στὴν ἀπελευθερωθεῖσα Ἑλλάδα, ὅπου ἴσχυαν οἱ βυζαντινοὶ νόμοι, μόλις τὸ 1920, μὲ τὸ νόμο 2310, ἐκαλεῖτο ὁ ἐπιζῶν σύζυγος ἐξ ἀδιαθέτου στὴν κληρονομία τοῦ ἀποβιώσαντος σὲ ὅλες τῖς κληρονομικὲς τάξεις τοῦ νόμου καὶ σὲ ὀρισμένο ποσοστό.

1442⁵⁶ ὑπὲρ τῆς πόλεως τῆς Μονεμβασίας, ὁρίζεται ὅτι τὸ ἀβιωτικίον πρέπει νὰ ἀπαιτεῖται ὅταν ὁ ἀποθανὼν («ἐνδιαθῆκως ἢ ἀδιαθέτως»), στερούμενος ἐγγυτέρων, κληρονομεῖται ἀπὸ τοὺς ἀπωτέρους του συγγενεῖς. Καὶ ἡ περίπτωσις ὅμως αὐτὴ δὲν διατάσσεται καθόλου τὰ ὅσα περὶ τοῦ ἀβιωτικίου ἐξετέθησαν, γιὰτὶ καὶ ἐπὶ τοῦ «ἐνδιαθῆκως» ἀποβιοῦντος ἔχομε ὁμοίως ἐφαρμογὴ τῆς ἐκ τοῦ νόμου κληρονομικῆς διαδοχῆς. Καὶ τοῦτο, διότι, ἂν κατὰ τὸ θάνατο τοῦ κληρονομουμένου εὐρίσκοντο ἐν ζωῇ τὰ τιμηθέντα μὲ τὴν τελευταία διατάξή του πρόσωπα, δὲν ἀνέκυπτε καθόλου θέμα ἀπαίτησεως τοῦ ἀβιωτικίου («εἰ δὲ ἐνδιαθῆκως τελευτήσῃ, γενήσεται νομίμως, ὅσον ἂν ἐκεῖνος περὶ τοῦτο διατεθῇ»). Μόνον ὅταν οἱ ἐγκατάστατοι εἶχαν ἀποβιώσει πρὶν τὴν ὑπεισέλευσίν τους στὴν κληρονομία («εἰ δὲ καὶ ἀπὸ τῶν τοιούτων αὐτοῦ κληρονόμων οὐχ εὐρεθῆναι (ἔχει) τινά»), ὁπότε ὅμως ἡ διαθήκη ἦταν ἄκυρη⁵⁷, ἐνομιμοποιεῖτο, κατὰ τὸ ἀργυρόβουλλο, ἀπαίτησις τοῦ ἀβιωτικίου καὶ ὑπὸ τὴν προϋπόθεσις ὅτι οἱ καλούμενοι στὴν κληρονομία ἦσαν ἀπώτεροι συγγενεῖς τοῦ κληρονομουμένου. Δηλαδὴ καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσις χωροῦσε ἡ ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχὴ λόγῳ τῆς ματαιώσεως τῶν ἐγκαταστάσεων.

Ἡ εἰδικὴ αὐτὴ ρύθμισις, πὺ ἀφοροῦσε ὅμως μόνον στὴν πόλιν τῆς Μονεμβασίας, προδίδει συγχρόνως καὶ τὶς παρανομίες στὶς ὁποῖες ἐπεδίδοντο τὰ ὄργανα τοῦ δημοσίου μὲ τὸ πρόσχημα τοῦ ἀβιωτικίου. Γιατὶ εἶναι χαρακτηριστικόν, ἐν προκειμένῳ, ὅτι οἱ «ἔποικιοι» τῆς Μονεμβασίας, κατὰ παράκλησις τῶν ὁποίων ἀπελύθη τὸ ἀργυρόβουλλο, ζητοῦσαν «εὐεργετηθῆναι αὐτούς, ἵνα τηρῆται περὶ τοῦ ἀβιωτικίου τῶν τελευτώντων ἐξ αὐτῶν ἀκλήρων καὶ ἀδιαθέτων». Μὲ ἄλλα λόγια ἐπεδίωκαν νὰ κατοχυρωθῶν ἀπὸ τὶς ποικίλες παράνομες ἐπεκτάσεις στὶς ὁποῖες προέβαιναν τὰ ὄργανα τοῦ δημοσίου μὴ περιοριζόμενα στὴν ἀπαίτησις τοῦ ἀβιωτικίου μόνον ἀπὸ τοὺς ἀπαίδες καὶ ἀδιαθέτους. Δὲν ἔλειπαν ἐπίσης καὶ περιπτώσεις ὅπου τὰ παρανομοῦντα δημόσια ὄργανα προέβαιναν ἀκόμη καὶ στὴν κατάληψιν ὀλόκληρης τῆς περιουσίας τῶν ἀποβιοῦντων καὶ «μηδένα ἐχόντων κληρονόμον ἐγγύθεν», χωρὶς νὰ περιορίζονται στὴ νόμιμη εἰσπραξὴ μόνον τοῦ ἀβιωτικίου, δηλαδὴ τοῦ τρίτου τῆς κληρονομίας. Αὐτὰ καταγγέλλονται στὴν προαναφερθεῖσα ἐπιστολὴ τοῦ Μανουὴλ Καλέα πρὸς τὸν αὐ-

56. Σπ. Λάμπρου, Μονεμβασίτικα. Δύο ἀνέκδοτα ἀργυρόβουλλα Θεοδώρου Β' Παλαιολόγου δεσπότη τῆς Πελοποννήσου, «Παρνασσός», τ. 7 (1883), σ. 472. Miklosich-Müller, ἐνθ' ἄν., τ. 5, σ. 174. Πρβλ. καὶ Fr. Dölger, ἐνθ' ἄν., σ. 80, σημ. 3, ὡς πρὸς τὴν ὀρθὴ χρονολόγησις τοῦ ἐγγράφου τὸ ὁποῖον ἀνάγει στὸ ἔτος 1397, δηλαδὴ στοὺς χρόνους τοῦ Θεοδώρου Α' καὶ ἔχι τοῦ Θεοδώρου Β'.

57. «εἰ μηδεὶς προσέρχεται τῷ κλήρῳ, πᾶσα ἡ διαθήκη ἀκυροῦται». (Βασ. 2.3.181 = Dig. 50.17.181). «... ἐὰν μὴ ἡ κληρονομία προσελευσθῇ, οὐδὲν τῶν ἐν τῇ διαθήκῃ ἔρρωται» (Βασ. 37.2.8 = Dig. 26.2.9).

τοκράτορα Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγο ὅπου μὲ πολλή ἐνάργεια περιγράφεται ἡ ἐπικρατοῦσα τότε κατάσταση. "Ὅτι δηλαδή «ἔοικε πολλὰ παρὰ τὸν κανόνα γίνεσθαι παρὰ τῶν ὑπηρετούντων, οἱ τοῖς ἐξ ἀδικίας καὶ αὐτοί, πλουτεῖν καὶ τὰ κοινὰ πλουτίζειν ἐθέλοντες»⁵⁸.

Τί ὅμως συνέβαινε προκειμένου περὶ τοῦ ἀβιωτικίου τῶν παροίκων, γιὰ τοὺς ὁποίους καὶ ἀποκλειστικὰ ἀναφέρεται τὸ ἀ΄ κεφάλαιο τῆς «νεαρᾶς» τοῦ Ἰωαννίου;

Γι' αὐτοὺς οἱ παρανομίες εἰς βᾶρος τοὺς εἶτε ἐκ μέρους τῶν δημοσίων ὀργάνων εἶτε ἐκ μέρους τῶν χωροδеспοτῶν τοὺς εἶναι γενικευμένες. Κατ' ἀρχὴν οἱ τελευταῖοι καὶ κυρίως οἱ μονῆς ἐπιτυχάνουν κατὰ καιροὺς τὴν ἀπόλυση ὑπὲρ αὐτῶν αὐτοκρατορικῶν χρυσοβούλλων μὲ τὰ ὅποια, ἐκτὸς τῶν ἄλλων εὐεργετημάτων, τοὺς χορηγεῖται καὶ ἡ ἀπαλλαγὴ τοὺς ἀπὸ τῆς δημοσιακῆς «ἐπήρειας» τοῦ ἀβιωτικίου⁵⁹. Τοῦτο ἐσήμαινε καὶ τὴν ὑποκατάστασή τοὺς στὰ ἐπὶ τοῦ ἀβιωτικίου δικαίωματα τοῦ δημοσίου τὰ ὅποια ἀποτελοῦσαν πλεόν ἔσοδον τῶν μονῶν⁶⁰. "Ὅμως οἱ «τὰ δημόσια διενεργούντες» ὅπως καὶ οἱ «εἰς παροικίαν ἔχοντες αὐτοὺς» δὲν ἱκανοποιοῦντο στὴν ἀπαίτηση τοῦ τρίτου τῶν κληρονομιαίων στοιχείων, ἀλλὰ κατελάμβαναν ὀλόκληρη τὴν περιουσία τῶν ἀποθάνοντων παροίκων. Αὐτὰ πιστοῦνται μὲ ἐνάργεια ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν «νεαρά» τοῦ Ἰωαννίου. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περικοπὴ τοῦ ἀ΄ κεφαλαίου τῆς: «Τοὺς μὴ ἐπὶ παιδὶ τελευτῆσαι φθάσαντας ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας μὴ ἀρπαγὴν παντελῆ τὸ μέρος ὑπέχειν τῶν ὑπαρχόντων τὸ εὐρισκόμενον ζῆν συμφορὰν ἀπάνθρωπον καὶ διπλῆν καὶ πάντῃ ἀβίωτον, ὡς ἐστὶ καὶ ἀρμοζόντως κοινολεκτούμενον μὴ παρὰ τῶν τὰ δημόσια διενεργούντων, μὴ παρὰ τῶν εἰς παροικίαν αὐτοὺς ἔχουσῶν ἐκκλησιῶν καὶ μονῶν...»⁶¹. Τὴν καταφανῆ αὐτὴ ἀδικία εἰς βᾶρος τῶν ἐπιζώντων συζύγων τῶν παροίκων, ἡ ὁποία μάλιστα χαρακτηρίζεται καὶ ὡς «ἀρπαγὴ», ἠθέλησε νὰ περιστείλει ἡ «νεαρά» τοῦ Ἰωαννίου μὲ τὴν προτεινομένη ἀκόλουθη ρύθμιση: Ἡ κληρονομικὴ περιουσία τοῦ ἀποβιώσαντος χωρὶς τέκνα παροίκου μερίζεται σὲ τρία μέρη. Ἀπὸ

58. Βλ. *R-J. Loenertz*, ἔνθ' ἄν., σ. 215. Ὁ τριμερὴς μερισμὸς τῆς κληρονομικῆς περιουσίας ἔπρεπε, κατὰ τὴν ἐπιστολή, νὰ εἶχε γίνῃ μεταξὺ δημοσίου («τοῖς κοινοῖς»), συγγενῶν καὶ ψυχικῶν, πρᾶγμα ποὺ σημαίνει ὅτι ἐπρόκειτο περὶ κληρονομίας ἐλευθέρου. Ἐτσι δὲν μποροῦσε στὴν περίπτωσή αὐτῇ νὰ εἶχαν ἐφαρμογὴ «οἱ διατάξεις τῆς Νεαρᾶς», ὅπως πεπλανημένα ὑποστηρίζει ὁ *Καρπόζηλος* (ἔνθ' ἄν., σ. 80), ποὺ προέβλεπαν περὶ τῆς ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχῆς τῶν ἀποβιούντων ἀτέκνων παροίκων. Ἡ τριμερὴς δὲ διαίρεση τῆς περιουσίας τῶν τελευταίων, σύμφωνα μὲ τὸ ἀ΄ κεφάλαιο τῆς «νεαρᾶς», ἦταν τελείως διαφορετικὴ. Ἦτοι μεταξὺ δεσποτείας, ἐπιζώντος συζύγου καὶ μνημοσύνων.

59. Βλ. *Μεν. Τουρτόγλου*, Τὸ «ἀβιωτικίον», ἔνθ' ἄν., σ. 63 ἐπ.

60. Βλ. *G. Ostrogorski*, *Pour l'histoire de la féodalité byzantine* (*Corpus Bruxellense Historiae Byzantinae, Subsidia I*), Bruxelles 1954, σ. 290.

61. *Ζέπων J.G-R*, τ. 1, σ. 534.

αὐτὰ τὸ ἓνα λαμβάνει ἢ δεσποτεία, τὸ ἄλλο διατίθεται σὲ μνημόσυνα καὶ τὸ τελευταῖο λαμβάνει ὁ ἐπιζῶν σύζυγος. Σὲ περίπτωση δὲ θανάτου καὶ τοῦ ἐπιζήσαντος συζύγου ὑπείσρχονται στὴν κληρονομία οἱ συγγενεῖς του. Ἄν δὲ οἱ τελευταῖοι δὲν ὑπάρχουν, ἢ μισὴ κληρονομία περιέρχεται στὸ δημόσιο καὶ τὸ ἑναπομένον τμῆμα τῆς διατίθεται σὲ μνημόσυνα. Τὸ κεφάλαιο ὅμως αὐτὸ τῆς «νεαράς» δὲν φαίνεται ὅτι ἔσχυσε στὴν πράξη. Περὶ αὐτοῦ ὑφίστανται ἐνδείξεις ἀπὸ διάφορες πηγές πού ἐνισχύουν τὴν ἐντύπωση αὐτὴ καὶ εἶναι οἱ ἀκόλουθοι:

α) Ὅπως προηγουμένως ἔχει σημειωθεῖ, τὸ α' κεφάλαιο τῆς «νεαράς» τοῦ Ἀθανασίου προέβλεπε ὅτι τὸ τρίτο μέρος τῆς κληρονομίας τοῦ ἀποβιούντος ἀτέκνου καὶ χωρὶς διαθήκη παροίκου, δηλαδὴ τὸ «ἀβιωτικίον», κατελάμβανε ἀντὶ τοῦ δημοσίου ὁ δεσπότης του. Ἐὰν ἤθελε ὑποτεθεῖ ὡς ἀληθῆς ἢ βεβαίωση τῶν χειρογράφων ὅτι ἡ «νεαρά» ἐκυρώθη τὸ 1306 ἀπὸ τὸν Ἀνδρόνικο Β' καὶ ἐπομένως ἔσχυσε ἔκτοτε στὴ βυζαντινὴ ἐπικρατεία ὡς αὐτοκρατορικός νόμος, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξηγηθεῖ ἡ παρατηρουμένη, λίγα μόνο χρόνια μετὰ τὴν «κύρωσή» τῆς, ἀπόλυση αὐτοκρατορικῶν χρυσοβούλλων μὲ τὰ ὅποια, ἐκτὸς τῶν ἄλλων προνομίων καὶ ἀσυδοσιῶν, παρεχόταν στίς εὐεργετούμενες μονές καὶ ἡ ἀπαλλαγὴ ἐκ τοῦ ἀβιωτικίου. Τοῦτο συμβαίνει σὲ δύο χρυσοβούλλα τῶν ἐτῶν 1331 καὶ 1363, ὑπὲρ τῶν μονῶν Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου στὴν Πάτμο⁶² καὶ Ἀγίων Ἀποστόλων στὴ Σωζόπολη⁶³ ἀντιστοίχως.

Οὔτε ὅμως ἡ αὐτοκρατορικὴ γραμματεία ἦταν ποτὲ δυνατὸν νὰ ἀγνοοῦσε τὴν ὑπαρξὴ εἰδικῆς διατάξεως πού χορηγοῦσε τὸ ἀβιωτικίον στοὺς δεσπότες τῶν παροίκων, οὔτε καὶ οἱ τελευταῖοι, ἂν ἔσχυε ἡ διάταξη, εἶχαν κανένα λόγο νὰ ἐπιζητοῦν ἐκ νέου τὴν ἀπαλλαγὴ τους ἀπὸ τὸ ἀβιωτικίον, ἐφ' ὅσον εἶχαν ἐπ' αὐτοῦ νόμιμη ἀπαίτηση πού ἐστηρίζετο στὸ α' κεφάλαιο τῆς «νεαράς» τοῦ Ἀθανασίου.

β) Ἡ κατάσταση τῶν πραγμάτων πού κρατοῦσε πρὶν τὴ «νεαρά», ὅπως περιγράφεται τόσο παραστατικὰ στὸ α' κεφάλαιό τῆς, δηλαδὴ ἡ παρὰ τὸν νόμο ὀλοσχερῆς κατάληψη τῶν περιουσιῶν τῶν ἀποβιούντων παροίκων εἴτε ἀπὸ τὸ δημόσιο εἴτε ἀπὸ τοὺς δεσπότες τους, δὲν φαίνεται ὅτι ἄλλαξε καθόλου μετὰ τὴ βεβαιουμένη, ἀπὸ τὰ χειρόγραφα, «κύρωσή» τῆς. Ἀντιθέτως τὸ ἴδιο καθεστὼς συνεχίζεται χωρὶς μεταβολές καὶ μετὰ τὴ «νεαρά», πράγμα πού μαρτυρεῖ τὴν μὴ ἐφαρμογὴ τῆς στὴν πράξη. Περὶ αὐτοῦ ὑπάρχουν ἱκανές καὶ ἀξιόπιστες ἐγγραφες μαρτυρίες.

Ἔτσι ἀπὸ δύο πράξεις ὑπὲρ τῆς μονῆς τοῦ Δοχειαρίου, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μὲν πρώτη τοῦ ἔτους 1311 («ἀφιέρωση»), ἡ δὲ δευτέρα, τοῦ ἔτους 1370/1371, πού ἀπο-

62. Miklosich-Müller, ἐνθ' ἄν., τ. 6, σ. 253. Ζέπων J.G-R, τ. I, σ. 585.

63. I. Σακκελίονος, Ἰωάννου Ε' καὶ Ἰωάννου Ζ' τῶν Παλαιολόγων χρυσοβούλλον καὶ ἀργυροβούλλον περὶ τῆς κατὰ τὴν Σωζόπολιν μονῆς τοῦ Προδρόμου, Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, τ. 2 (1885), σ. 613 ἐπ.

τελεῖ ἐπιβεβαίωση δικαιωμάτων ἰδιοκτησίας τῆς μονῆς, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ ἐνὸς ὑδρομύλου, στὴν ὁποία προβαίνει ὁ Μάρκος Γλαβᾶς σὺρ Μουρῖνος, προκύπτει ὅτι οἱ χωροδεσπότες κατελάμβαναν τὶς περιουσίες τῶν ἀποβιούντων ἀκλήρων παροίκων τους. Τὰ κληρονομικὰ δὲ στοιχεῖα τῶν τελευταίων, στὴν περίπτωση αὐτή, ἐχαρακτηρίζοντο ὡς ἐγκαταλελειμμένα καὶ μὴ ἀποφέροντα φόρους στὸ δημόσιο («ἐξάλειμματικά»)⁶⁴. Τὰ ἴδια συνάγονται καὶ ἀπὸ δύο «γράμματα» στὰ ὁποῖα παρουσιάζεται ἐμπλεκόμενη ἡ μονὴ τῶν Λέμβων. Στὸ πρῶτο, ὁ Μιχαὴλ Πετρίτζης φαίνεται ὅτι διεκδικοῦσε δέκα ἔξι ἐλαιόδενδρα, γιατί ὁ κληροδοτῆσας αὐτὰ πρὸς τὴ μονὴ μοναχὸς Νικόδημος ὑπῆρξε προηγουμένως πάροικός του («ἐπεὶ ὁ μοναχὸς ἐκεῖνος Νικόδημος ἀπὸ παροικίαν ἦν τῆς ἡμετέρας προνοίας»)⁶⁵. Στὸ δεύτερο ποὺ ἀναφέρεται σὲ διένεξη τῶν μονῶν Λέμβου καὶ Στύλλου, ἡ κατοχὴ ἀπὸ τὴν πρώτη ὀρισμένων ἐλαιοδένδρων ἐστηρίζετο στὸ ὅτι ἀποτελοῦσαν «παροικικὸν ἐξάλειμμα»)⁶⁶.

Τέλος χρυσόβουλλον τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ (ἔτος 1364) ὑπὲρ τῆς μονῆς τοῦ Σουμελᾶ ὀρίζει ἀπεριφράστως ὅτι οἱ τυχόν περιουσίες τῶν παροίκων τῆς μονῆς, οἱ ὁποῖοι θὰ ἀπεβίωναν («ἀκληρονόμητοι»), καταλαμβάνονται («ἀνευ οἰασοῦν προφάσεως») ἀπὸ τὴ μονή⁶⁷. Εἶναι φανερὸ ὅτι μὲ τὸ χρυσόβουλλο αὐτὸ ἡ μονὴ ἐπιτυγχάνει τὸν πλήρη ἐκτοπισμὸ τοῦ δημοσίου ἀπὸ κάθε κληρονομικὴ του ἀπαίτηση, ἡ δὲ ρύθμιση ποὺ ἐπιβάλλεται μαρτυρεῖ καὶ αὐτὴ τὴν μὴ ἰσχὺ στὴν πράξη τοῦ ἀ' κεφαλαίου τῆς «νεαράς» τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου⁶⁸.

64. *N. Oikonomidès, Actes de Docheiariou, Archives de l'Athos XIII, Paris 1984, 11, σ. 116-119 καὶ 40, σ. 224-231. Πρβλ. καὶ Α. Λαῖου-Θωμαδάκη, Ἡ ἀγροτικὴ κοινωνία στὴν ὕστερη βυζαντινὴ ἐποχὴ (μετάφρ. Ἀγλ. Κάσδαγλη), Ἀθήναι 1987, σ. 80-81 καὶ 196. Βλ. ὁμοίως καὶ *N. Svoronos, Les nouvelles des empereurs Macédoniens concernant la terre et les stratiotes, Athènes 1994, σ. 146.**

65. *Miklosich-Müller, ἔνθ' ἀν., τ. 4, σ. 71. Πρβλ. καὶ Ι. Καραγιαννοπούλου, Συμβολὴ στὴν ἀγροτικὴ ἱστορία τοῦ μεταγενέστερου βυζαντινοῦ κράτους, ἀνάτ. ἀπὸ τὴν Ἐπιστ. Ἐπετ. τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Π/μίου Θεσσαλονίκης, τ. ΚΑ', Θεσσαλονίκη 1983, σ. 189.*

66. *Miklosich-Müller, ἔνθ' ἀν., τ. 4, σ. 94. Πρβλ. G. Ostrogorskij, Quelques problèmes de la paysannerie byzantine (Corpus Bruxellense Historiae Byzantinae, Subsidia II), Bruxelles 1956, σ. 46.*

67. *Miklosich-Müller, ἔνθ' ἀν., τ. 5, σ. 280.*

68. Ἡ μὴ ἰσχὺς τοῦ ἀ' κεφαλαίου τῆς «νεαράς» τοῦ Ἀθανασίου εἶχε ἤδη ἐπισημανθεῖ σὲ παλαιότερη μελέτη μου (Τὸ «ἀβιωτικόν», ἔνθ' ἀν., σ. 642-643). Εἶχα δὲ ἀποδώσει τὸ γεγονός αὐτὸ στὸ ὅτι πιθανῶς οἱ διατάξεις τῆς «νεαράς» εἶχαν περιπέσει σὲ ἀχρηστία. Ἡ δὴ ὅμως ἀναθεωρῶ τὴν ἐπὶ τοῦ τελευταίου σημείου ἀποψή μου, γιατί, νομίζω, ὅτι ἡ μαρτυρούμενὴ λίγα μόνο χρόνια μετὰ τὴ φερομένη «κύρωση» μὴ ἰσχὺς τῆς «νεαράς», δὲν πρέπει νὰ ὀφείλεται σὲ ἀχρηστία τῶν διατάξεων τῆς.

2. Ἡ δεύτερη ρύθμιση τῆς «νεαρᾶς» τοῦ Ἀθανασίου πού ἀναφέρεται ἐπίσης στοῦ Κληρονομικὸ δίκαιο καὶ ἀπαντᾷ σὲ ἀποφάσεις τοῦ πατριαρχικοῦ συνοδικοῦ δικαστηρίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἶναι ἐκείνη τοῦ δ' κεφαλαίου της.

Συγκεκριμένα στοῦ κεφάλαιο αὐτὸ ἡ «νεαρὰ» ἀντιμετωπίζει τὴν περίπτωση, πού ἔγινε γνωστὴ ἀργότερα ὡς τριμοιρία⁶⁹, κατὰ τὴν ὁποία, ἐὰν μετὰ τὸ θάνατο ἐνὸς ἀπὸ τοὺς γονεῖς ἀποβιώσει στὴ συνέχεια καὶ τὸ τέκνο τους, στὸν ἐπιζῶντα γονέα δὲν περιέρχεται ὅλη ἡ κληρονομικὴ περιουσία τοῦ τέκνου, σύμφωνα μὲ τὶς διατάξεις τῆς Νεαρᾶς 118 τοῦ Ἰουστινιανοῦ πού περιελήφθησαν ἀργότερα καὶ στὰ Βασιλικά (45. 3.8)⁷⁰, ἀλλὰ μερίζεται σὲ τρία μέρη. Ἀπὸ αὐτὰ τὸ ἓνα διατίθεται σὲ μνημόσυνα, τὸ ἄλλο περιέρχεται στοὺς γονεῖς τοῦ προαποβιώσαντος συζύγου καὶ τὸ τελευταῖο λαμβάνει ὁ ἐπιζῶν σύζυγος.

Λύσεις σύμφωνα μὲ τὸ περιεχόμενο τοῦ δ' κεφαλαίου τῆς «νεαρᾶς» δίδονται σὲ δύο συνοδικές («διαγνώσεις») τῶν ἐτῶν 1315 καὶ 1325⁷¹. Αὐτὲς ὅμως καὶ μόνον οἱ «διαγνώσεις» εἶναι ἱκανὲς ν' ἀποτελέσουν τὸ ἀδιάσειστο στοιχεῖο περὶ τοῦ ὅτι ἡ «νεαρὰ» τοῦ Ἀθανασίου μεταβληθεῖσα σὲ αὐτοκρατορικὸ νόμο, ἔσχυσε στὴ συνέχεια στὴ δικαστηριακὴ πράξη;

Ἐπ' αὐτοῦ ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ διατηρῶ ἀμφιβολίες πού ἐντοπίζονται στὰ ἀκόλουθα σημεῖα πού ἀντλοῦνται ἐπίσης ἀπὸ συνοδικές διαγνώσεις.

Τὸ 1348 ἤχθη ἐνώπιον τοῦ πατριάρχη Ἰσιδώρου Α' ἡ ἐξῆς κληρονομικὴ ὑπόθεση⁷².

Ἀπέθανε ἡ σύζυγος πού δὲν ἔστερεῖτο τέκνων. Μετὰ τὸ θάνατό της ἀπεβίωσαν

69. Ζέπων J.G-R, τ. 1, σ. 535. Βλ. καὶ K. Triantaphyllopoulos, Die Novelle des Patriarchen Athanasius über die «τριμοιρία», Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher, VIII (1930) σ. 136 ἐπ. Γ. Μαριδάκη, ἐνθ' ἄν., σ. 283 ἐπ. Γ. Νάκου, ἐνθ' ἄν., σ. 56 ἐπ. Ν. Πανταζοπούλου, Ἐκκλησία καὶ δίκαιον εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου ἐπὶ Τουρκοκρατίας, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τ. ΙΘ' (τεῦχ. Γ'), Θεσσαλονίκη 1986, σ. 192 ἐπ. Ν. Μάτση, Ἡ Νεαρὰ τοῦ Πατριάρχου Ἀθανασίου περὶ τριμοιρίας, Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher, XXI (1971), σ. 177 ἐπ.

70. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου βλ. καὶ σχόλιο στοῦ χειρόγραφο κώδικα Paris. 1351A: «Διὰ τοῦ παρόντος κεφαλαίου ἀθετεῖται ὁ νόμος ὁ λέγων, ὡς ἐὰν ἀποθάνῃ ὁ πατὴρ καὶ καταλείψῃ παιδίον, εἴτα τελευτήσῃ καὶ αὐτό, εἶναι κληρονόμον τὴν γυναῖκα πάντων τῶν τοῦ ἀνδρὸς πραγμάτων, ἢ τυχὸν τὸν ἄνδρα εἶναι κληρονόμον τῆς προικὸς προαπελθούσης κατὰ τὸν ὅμοιον τρόπον τῆς γυναίκας, εἴτα καὶ τοῦ παιδός...» (Ζέπων J.G-R, τ. 1, σ. 535, σημ. 5).

71. Miklosich-Müller, I, 30-31 καὶ 134. Πρὸβλ. ὁμοίως καὶ κριτικὴ ἐπανεκδόση τῶν H. Hunger-O. Kresten, Das Register des Patriarchats von Konstantinopel, 1, Corpus Fontium Historiae Byzantinae XIX/1, Wien 1981, σ. 224 ἐπ. καὶ 514 ἐπ.

72. Miklosich-Müller, I, 272 ἐπ.

καὶ τὰ τέκνα τῆς, χωρὶς ὅμως νὰ εὐρίσκονται στὴ ζωὴ οἱ γονεῖς τῆς. Ἔτσι, ἡ εἰδικὴ περίπτωσις στὴν κληρονομικὴ διαδοχὴ ποὺ προέβλεπε τὸ κεφάλαιο δ' τῆς «νεαρᾶς», δὲν εἶχε ἐφαρμογὴ. Ἡ ὑπόθεσις δὲν ἦταν πρωτοεῖσακτη. Εἶχαν προηγηθεῖ κατὰ καιροὺς «διαγνώσεις» καὶ ἄλλων πατριαρχῶν, πρᾶγμα, βεβαίως, ποὺ δὲν συνηγορεῖ στὴν ὑπαρξὴ δεδικασμένου στὶς συνοδικὲς ἀποφάσεις⁷³. Τὸ σπουδαῖον ὅμως εἶναι ὅτι ὁ πρῶτος ἐπιληφθεὶς τῆς ὑποθέσεως πατριάρχης ἦταν ὁ Ἄθανάσιος, στὸν ὁποῖο ἀνῆκε καὶ ἡ πατρότητα τῆς συντάξεως τῆς «νεαρᾶς». Ὁ πατριάρχης αὐτὸς μὲ μιὰ παράδοξη κρίσις, παραβιάζοντας καταφῶρος τὰ ὅσα ἡ σχετικὴ διάταξις τῆς «νεαρᾶς» τοῦ προέβλεπε, παρὰ τὸ ὅτι δὲν ζοῦσαν οἱ γονεῖς τῆς ἀποθανούσης, χορήγησε μερίδα τῆς προίκας τῆς, καὶ μάλιστα τὰ δύο τρίτα, στοὺς ἀδελφούς τῆς καὶ τὸ ἐναπομένον τρίτο στὸν ἐπιζῶντα σύζυγο. Στὴ συνέχεια ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ΙΔ' Καλέκας, στὸν ὁποῖο ἐπανῆλθε ἡ ὑπόθεσις, ἔκρινε ὅτι δὲν ἦταν ἐφαρμοστέα ἡ περὶ τριμοιρίας διάταξις τῆς «νεαρᾶς», ἀφοῦ δὲν ζοῦσαν ὁ πάππος καὶ ἡ μάμμη τοῦ κληρονομουμένου τέκνου. Ἀποκλειστικὸς κληρονόμος ἦταν ὁ ἐπιζῶν σύζυγος καὶ πατέρας τοῦ ἀποθανόντος τέκνου. Εἶχε δηλαδὴ, κατ' αὐτόν, ἐφαρμογὴ τὸ δίκαιο τῆς 118 Ἰουστινιανείου Νεαρᾶς. Κατὰ τὸν ἴδιο δὲ τρόπο εἶχε ἀποφανθεῖ καὶ τὸ δικαστήριον τῶν καθολικῶν κριτῶν, στοὺς ὁποίους ἐπίσης εἶχαν προσφύγει οἱ ἐνδιαφερόμενοι. Τέλος ὁ πατριάρχης Ἰσίδωρος Α', στὸν ὁποῖο φαίνεται ὅτι κατέληξε ἡ ὑπόθεσις, ὕστερα ἀπὸ νέα αἴτησις τῶν ἐνδιαφερομένων, πρὸ τῶν ἀντικρουομένων «πατριαρχικῶν γραμμάτων» ἔδωσε μιὰ ἄλλη ἰδιότυπη («μέση») λύσις. Τὰ δύο τρίτα τῆς προίκας ἐχορήγησε στὸν ἐπιζῶντα πατέρα τοῦ τέκνου, δεδομένου ὅτι εἶχε ὑποβληθεῖ καὶ στὰ ἔξοδα κηδείας καὶ μνημοσύνων τῆς συζύγου καὶ τῶν τέκνων τοῦ. Τὸ δὲ ὑπόλοιπο τρίτο στοὺς συγγενεῖς τῆς μητέρας τοῦ τέκνου.

Ἦστερα ἀπὸ ὅσα ἐξετέθησαν, γίνεται φανερό, ὅτι εὐθὺς μετὰ τὴν ἀναφερομένη σὲ ὀρισμῆνα χειρόγραφα κύρωση τῆς «νεαρᾶς» τοῦ Ἄθανασίου ἀπὸ τὸν Ἄνδρόνικο Β', οἱ διατάξεις τῆς ποὺ ἀφοροῦσαν στὸ περὶ τριμοιρίας δ' κεφάλαιο παρουσιάζονται σοβαρότατα διαφοροποιημέναι κατὰ τὴν ἐφαρμογὴ τους σὲ ὀρισμέναις, ἀλληλοσυγκρουόμεναις μάλιστα, συνοδικῆς διαγνώσεως τοῦ πατριαρχικοῦ δικαστηρίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ διαφοροποιήσεις δὲ αὐτὲς ἴσως ὑπερβαίνουν καὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς διασταλτικῆς ἐρμηνείας τῶν διατάξεων τοῦ δ' κεφαλαίου⁷⁴. Ἔτσι παρατηρεῖται μιὰ ριζικὴ ἀλλαγὴ τῶν προϋποθέσεων γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς τριμοιρίας, ποὺ δὲν ἀν-

73. Πρβλ. Γ. Νάκο, ἐνθ' ἄν., σ. 87.

74. Πρβλ. Κ. Triantaphyllopoulos, ἐνθ' ἄν., σ. 140 ἐπ. - Ν. Πανταζόπουλος, ἐνθ' ἄν., σ. 194. Ὅσον ἀφορᾷ στὴ συνοδικὴ ἀπόφασις τοῦ ἔτους 1316, σὲ ἐκτέλεσις τῆς ὁποίας ἐπεδόθη στὴν ἐνδιαφερομένη τὸ συνοδικὸ γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἰωάννη ΙΙ' Γλυκοῦ (Miklosich-Müller, I, 44), αὐτὴ ἀναφέρεται σὲ κληρονομικὴ ὑπόθεσις ποὺ δὲν σχετίζεται μὲ τὴν εἰδικὴν ρύθμισις τῆς «νεαρᾶς»

ταποκρίνονται στο σκοπό και το νόημα της διατάξεως. Δέν απαιτείται πλέον να υπάρχουν στη ζωή οι γονεῖς μόνον τοῦ προαποβιώσαντος συζύγου· ἀρκοῦν και οἱ συγγενεῖς του, οἱ ὁποῖοι λαμβάνουν τὸ τρίτον τῆς κληρονομίας. Δέν απαιτεῖται ὁμοίως να ὑπάρχει ἕνα μόνον τέκνο πού να ἀποβιώσει μετὰ τὸ θάνατο τοῦ γονέα, γιὰ να ἐνεργοποιηθοῦν οἱ διατάξεις τῆς «νεαρᾶς». Μπορεῖ να ὑφίστανται και περισσότερα. Κι αὐτό, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τις περιπλοκές και τις συνεχεῖς ἀναδιατάξεις τῆς κληρονομικῆς περιουσίας πού θὰ συνεπήγοντο οἱ διαδοχικὲς κληρονομικὲς διαδοχές, ὅπως και ἡ ἐπὶ μακρὸν χρόνον συντηρουμένη ἀβεβαιότητα περὶ τὴν τύχην τῆς κληρονομικῆς περιουσίας. Τέλος και αὐτὰ τὰ ποσοστὰ τῶν κληρονομικῶν μερίδων παρουσιάζονται ἀσταθῆ και ἐναλλασσόμενα ὡς πρὸς τοὺς δικαιούχους.

Εἶναι φανερό, ὅτι οἱ παρατηρούμενες σὲ ὀρισμένες συνοδικὲς διαγνώσεις καίριες αὐτὲς ἀποκλίσεις κατὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν περὶ τριμοιρίας διατάξεων, λίγα μόνον χρόνια μετὰ τὴν ἐμφανιζομένη κύρωση τῆς «νεαρᾶς», και μάλιστα ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν πατριάρχη και τὴ σύνδὸ του ἀπὸ τὴν ὁποία και ἐξεπορεύθη τὸ σχέδιο τῆς «ζητήσεως» πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ἀποκαλύπτουν ὅχι μόνον μιὰ ἀσταθὴ νομολογία ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς τριμοιρίας⁷⁵, ἀλλὰ και δημιουργοῦν πλεῖστες ἀπορίες και βάσιμες ἀμφιβολίες ὡς πρὸς τὴν ἰσχὺ τῆς «νεαρᾶς» ὡς αὐτοκρατορικῶ νόμου.

3. Γιὰ τὴ διακρίβωση τῆς τυχὸν ἰσχύος τῆς «νεαρᾶς» τοῦ Ἀθανασίου ὡς αὐτοκρατορικῶ νόμου και τῆς ἐφαρμογῆς της στὴν πράξη, ἐξετάσθησαν προηγουμένως και στοιχεῖα προκύπτοντα ἀπὸ μεταγενέστερες τῆς «κυρώσεως» της ἀποφάσεις τοῦ πατριαρχικοῦ συνοδικοῦ δικαστηρίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ ἀξία τῶν ἀποφάσεων τοῦ δικαστηρίου αὐτοῦ θὰ εἶχε ἰδιαίτερη σημασία ἐὰν κατὰ τὴν ἐπίλυση τῶν διαφορῶν ἦταν ὑποχρεωμένο να κινεῖται ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς κειμένης νομοθεσίας και να ἐφαρμόζει ἐπὶ τῶν παρουσιαζομένων σ' αὐτὸ ὑποθέσεων τις ἰσχύουσες διατάξεις. Γιατὶ τότε οἱ ἀποφάσεις του ἦταν ἐπόμενο να φανερώνουν τὸ ἐν ἰσχύι δίκαιο, πρᾶγμα πού ἐπιτρέπει και τὴ συναγωγὴ ἀσφαλῶν συμπερασμάτων. Τὸ θέμα αὐτὸ συναρτᾶται γενικότερα και μὲ τὸ νομικὸ χαρακτῆρα πού εἶχε ἡ ἀνάμιξη αὐτῆ τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης. Ὑπεστηρίχθη ὅτι ἡ ἀνάμιξη τοῦ κλήρου εἶχε χαρακτῆρα συμβιβαστικὸ και διαιτητικὸ⁷⁶. Καὶ τοῦτο, ἀφ' ἐνὸς μὲν λόγῳ τῆς παρατηρουμένης μεγάλης σπανιότητος τῶν κατ' ἐρήμην ἀποφάσεων τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων, ἀφ' ἐτέρου δὲ διότι σ' αὐτὲς ἀπαντᾶ συχνότατα ἡ ἀπειλὴ τοῦ ἀφορισμοῦ πρὸς τὸ σκοπὸ τῆς συμμορφώσεως τῶν διαδίκων στὴν ὑπὸ τῆς ἐκκλη-

τοῦ Ἀθανασίου. Γι' αὐτὸ και ἐφαρμόσθησαν οἱ διατάξεις τῆς Νεαρᾶς 118 τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅπως ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Γ. Νάκος (ἐνθ' ἄν., σ. 86).

75. Βλ. Ν. Πανταζόπουλον, ἐνθ' ἄν., σ. 194.

76. Βλ. Μ. Εὐστρατιάδου, ἐνθ' ἄν., σ. 148. — Ἀν. Χριστοφιλοπούλου, ἐνθ' ἄν., σ. 251.

σιαστικῆς ἀρχῆς ὑποδεικνυομένη συμβιβαστικὴ λύση. Τὸ γεγονός αὐτό, κατὰ τὴν ἀποψη αὐτῆ, ὑποδηλώνει καὶ τὴν ἀνυπαρξία ἄλλου μέσου ἐξαναγκασμοῦ τῶν διαδικιων γιὰ τὴν ἐκτέλεση τῶν ἀποφάσεων⁷⁷. Κατ' ἄλλην ἀποψη⁷⁸, ἡ ἐπέμβαση τῆς Ἐκκλησίας σὲ ὑποθέσεις μὴ ἀναφερόμενες στὸ Οἰκογενειακὸ δίκαιο, ἀπέβλεπε κυρίως στὴν προστασία τῶν ἀδυνάτων καὶ ἐκινεῖτο μέσα σ' ἓνα πνεῦμα ἠθικῆς, δικαιοσύνης ὑψηλῆς στάθμης καὶ ἀνθρωπισμοῦ. Μοναδικὰ δὲ ἐφόδια ποὺ διέθετε ἡ Ἐκκλησία γιὰ τὴν ἐπίτευξη τοῦ σκοποῦ τῆς καὶ γιὰ νὰ καταστήσει τὶς ἀποφάσεις τῆς σεβαστές, ἦταν τὰ πνευματικά τῆς ὄπλα καὶ τὸ μεγάλο ἠθικὸ τῆς κύρος.

Ἀπονέμουσα ὅμως δικαιοσύνη ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ εἶτε ὑπὸ τὸ πνεῦμα ποὺ ἐξετέθη προηγουμένως εἶτε καὶ ἐνεργοῦσα συμβιβαστικῶς μεταξὺ τῶν διαφερομένων, εἶναι φανερό ὅτι δὲν ἐδεδεσμεύετο καθόλου οὔτε καὶ ὑπεχρεοῦτο νὰ συμμορφώνεται πρὸς τοὺς ἰσχύοντες τότε πολιτικούς νόμους τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων⁷⁹. Τὸ συνοδικὸ δικαστήριον εἶχε καταστῆ τὸ καταφύγιον στὸ ὁποῖο προσέφευγαν ζητοῦντες προστασία οἱ ἀδύνατοι καὶ οἱ ἀδικούμενοι εἶτε ἀπὸ τοὺς παρανομοῦντες ἄρχοντες⁸⁰ εἶτε καὶ ἀπὸ αὐτὴν ἀκόμη τὴν ἐφαρμογὴ διατάξεων τῆς κειμένης τότε νομοθεσίας, ποὺ εἶχαν παύσει πλέον νὰ ἀνταποκρίνονται στὴν περὶ δικαίου λαϊκῆ ἀντίληψη, λόγῳ τῆς ραγδαίας μεταβολῆς τῶν κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν συνθηκῶν. Ἔτσι σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς ἀποφάσεις τῶν πολιτικῶν δικαστηρίων ποὺ ὤφειλαν, βεβαίως, νὰ εἶναι ἐναρμονισμένες μὲ τὴν ἰσχύουσα νομοθεσία, τὸ πατριαρχικὸ συνοδικὸ δικαστήριον δὲν ἐδίσταζε καθόλου, ὅταν ἔκρινε ἐπιβεβλημένο σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις, νὰ παραμερίζει θετικὰς διατάξεις ἰσχυόντων νόμων καὶ νὰ δίνει λύσεις ποὺ ἐθεωροῦντο δίκαιες στὴν κοινὴ λαϊκῆ συνείδηση.

Ἐνδεικτικὴ ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι καὶ ἡ περίπτωση στὴν ὁποία ἀναφέρεται πατριαρχικὴ ἀπόφαση τοῦ ἔτους 1400⁸¹: Συναφθέντος δανείου γιὰ ἓνα χρόνον, συμφωνήθη ἐπίσης ὅτι, ἐὰν ὁ ὀφειλέτης δὲν ἀποδώσει τὸ κεφάλαιον καὶ τοὺς τόκους ἐμ-

77. Ἄν. Χριστοφιλοπούλου, ἔνθ' ἀν., σ. 251.

78. P. Lemerle, Recherches sur les institutions judiciaires à l'époque des Paléologues, Variorum Reprints, London 1978, XII, 332.

79. Πρβλ. τὴν ἰσχύουσα καὶ σήμερα συμβιβαστικὴ ἐπίλυση τῆς διαφορᾶς ἀπὸ τὸν Εἰρηνοδίκην (ἄρθρα 209-214 τοῦ Κώδ. Πολιτ. Δικονομίας). Βλ. καὶ Κ. Κεραμεύς, Ἄστικὸ Δικονομικὸ Δίκαιο, Ἀθήνα-Θεσσαλονίκη 1986, σ. 200 ἐπ.

80. Βλ. ἐπὶ τοῦ προκειμένου δεσποτικὰς διαγνώσεις τοῦ ἀρχιεπισκόπου Δημητρίου Χωματιανοῦ μὲ τὶς ὁποῖες ἀπειλοῦσε μὲ ἀφορισμὸ τοὺς ἄρχοντες ἐκείνους ποὺ θὰ τολμοῦσαν νὰ ἐπιβάλλουν «κάκωσιν τινα ἢ ζημίαν» σὲ παντελῶς ἀνέυθυνους, οἱ ὁποῖοι δὲν ἦσαν ἐκούσιοι φονεῖς. (Μεν. Τουρτόγλου, Τὸ φονικὸν καὶ ἡ ἀποζημίωσις τοῦ παθόντος, Ἀθήναι 1960, σ. 74-75).

81. Miklosich-Müller, II, 380 ἐπ. — Πρβλ. P. Lemerle, ἔνθ' ἀν., σ. 323. Παρόμοιος παραμερισμὸς διατάξεων ἰσχυούσης νομοθεσίας καὶ ἐπιβολὴ λύσεως ἀποπνεύσης πνεῦμα ἀνθρωπι-

προθέσμως, ή οίκια που είχε δώσει ως «ένεχυρο» θα περιήρχετο κατά κυριότητα στο δανειστή. Η συμφωνία αυτή είχε μάλιστα επικυρωθεί και από τα πολιτικά δικαστήρια. Στη συνέχεια όμως, παρά τη δικαίωση του δανειστή από τα ίδια δικαστήρια, ο όφειλέτης προσέδραμε στην πατριαρχική κρίση ζητώντας «την συνήθη τοῖς ἀπόροις βοήθειαν» για να απαλλαγεί από την υποχρέωση καταβολής και τῶν τόκων. Τό αἴτημά του αυτό έγινε δεκτό, δεδομένου, ἄλλωστε, ὅτι ἡ θέση τῆς Ἐκκλησίας ἦταν δυσμενής πρὸς τὴν τοκοληψία⁸². Ὁ πατριάρχης λοιπὸν «παρήγει καὶ εἰσηγεῖτο καὶ συμβούλευε» τὸ δανειστὴ νὰ ἀποδεχθεῖ μία ἀπὸ τὶς προτεινόμενες ἀπὸ αὐτὸν λύσεις που προϋπέθεταν ὅμως τὴν παραίτηση ἀπὸ κάθε ἀξίωσή του γιὰ τοὺς τόκους. Τελικὰ ὁ δανειστής, ἐκὼν ἄκων πρὸ τοῦ («ἐκφωνηθέντος ἐγγράφως ἀφορισμοῦ»), ἀναγκάστηκε νὰ στέρξει σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς ὑποδεχθεῖσες λύσεις «ἐπὶ τῇ τοῦ τόκου ἐκκοπῇ». Καὶ ὅλα αὐτὰ ἐγίναν, κατὰ τὸ κείμενο τῆς πατριαρχικῆς ἀποφάσεως, «ἐκουσίως τε καὶ οἰκειοθελῶς» ἐκ μέρους τοῦ δανειστή!

Ἀπὸ ὅσα ἐξετέθησαν εἶναι φανερὸ ὅτι οἱ προτεινόμενες ἀπὸ τὴ «νεαρά» τοῦ Ἀθανασίου μεταρρυθμίσεις που ἀπέβλεπαν στὴν ἄμβλυνση τοῦ ἀδίκου⁸³, δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ ἄφηναν ἀδιάφορο τὸ συνοδικὸ δικαστήριο. Ἔτσι ἡ τυχὸν μνεία ἢ καὶ ἐφαρμογή, καὶ τοῦτο σὲ ὀρισμένες μόνον ἀποφάσεις τοῦ πατριαρχικοῦ συνοδικοῦ δικαστηρίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῶν περὶ τριμοιρίας διατάξεων, δὲν πρέπει νὰ ἀποτελεῖ καὶ τὴν ἀναμφισβήτητη ἀπόδειξη περὶ τῆς ἰσχύος καὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς «νεαρᾶς» ὡς αὐτοκρατορικοῦ νόμου στὴ βυζαντινὴ ἐπικράτεια. Γιατὶ αὐτὴ καὶ μόνη ἢ «νεαρά», ὡς συνοδικὴ ἀπόφαση, ἦταν ἀρκετὴ γιὰ νὰ ἔχει τὴν ἰδιαίτερη ἐκείνη βαρύτητα καὶ τὸ κύρος ὥστε νὰ ἐφαρμόζεται στὶς μεταγενέστερες ἀποφάσεις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ αὐτοῦ δικαστηρίου, ἀνεξάρτητα ἂν εἶχε μεταβληθεῖ καὶ σὲ αὐτοκρατορικὸ νόμο.

4. Στοιχεῖα που δὲν συνηγοροῦν γιὰ τὴν ἰσχὺ τῆς «νεαρᾶς» τοῦ Ἀθανασίου, ἀνευρίσκονται ἐπίσης καὶ γιὰ ἄλλα κεφάλαιά της, που δὲν ἀναφέρονται στὸ Κληρονομικὸ δίκαιο. Αὐτὸ συμβαίνει μὲ τὸ ε' κεφάλαιο αὐτῆς που ἀφορᾷ σὲ ρυθμίσεις ἀναγόμενες στὶς περιουσιακὲς κατὰ τῶν φονέων ποινές. Συγκεκριμένα στὸ κεφάλαιο

σμοῦ ἀπαντᾷ καὶ σὲ γράμμα τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γρηγορίου Γ' τοῦ ἔτους 1446. Βλ. Ἰω. Κονιδάρη, Ζητήματα Βυζαντινοῦ καὶ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου, I, Ἀθήνα 1990, σ. 56 ἐπ.

82. Βλ. Ν. Μάτση, Ὁ τόκος ἐν τῇ νομολογίᾳ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τοὺς ΙΔ' καὶ ΙΕ' αἰῶνας, Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, τ. ΛΗ' (1971), ἐν Ἀθήναις 1971, σ. 71 ἐπ.

83. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ἡ προσγενομένη ἀδικία, ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἰσχύουσας νομοθεσίας, ἰδιαιτέρως τονίζεται στὰ διάφορα κεφάλαια τῆς «νεαρᾶς» (κεφ. α', δ', ε').

αυτό⁸⁴ προτείνεται κατ' ἀρχὴν νὰ διατηρηθοῦν ἀκεραίως οἱ σωματικὲς κατὰ τῶν φονέων ποινὲς ποὺ προέβλεπαν οἱ ἰσχύουσες τότε διατάξεις. Ὡς πρὸς τὶς περιουσιακὲς ὅμως ὀρίζεται ὅπως ἡ περιουσία τοῦ φονέως διανέμεται ἰσομερῶς μεταξὺ τῶν τέκνων του, προστιθεμένων κατὰ τὴ διανομὴ δύο μερίδων. Ἀπὸ αὐτὲς ἡ πρώτη δίνεται στὴ σύζυγο καὶ τὰ τέκνα τοῦ φονευθέντος καὶ ἡ ἄλλη στὸ δημόσιο.

Οἱ προτεινόμενες αὐτὲς ρυθμίσεις ἀπὸ τὴ «νεαρά» τοῦ Ἀθανασίου ὑπῆρξαν πραγματικὰ καινοτόμες κυρίως ὡς πρὸς τὴν ἀποζημίωση τοῦ παθόντος καὶ ἐξέφραζαν ἀναμφισβήτητα ἐπικρατοῦσες ἀνθρωπιστικὲς ἀντιλήψεις ποὺ θεωροῦσαν ὅτι μεγίστη ἦταν ἡ προσγενομένη ἀδικία «μηδὲν λαμβάνειν τὸν φονευθέντα καὶ μάλιστα εἰ ἐπὶ πενία καὶ γυναικὶ καὶ παισὶν ἀπεβίωσε».

Στὴν πράξη ὅμως τὰ πράγματα ἦσαν τελείως διαφορετικὰ. Οἱ περιουσίαι τῶν φονέων ἐδημεύοντο καὶ εἶχαν ἀτονήσει οἱ ἀντίθετες ποινικὲς διατάξεις τοῦ δικαίου τῶν βυζαντινῶν⁸⁵. Οὔτε ὅμως οἱ προβλεπόμενες γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ ρυθμίσεις ἀπὸ τὴ «νεαρά» τοῦ Ἀθανασίου φαίνεται ὅτι ἴσχυσαν. Καὶ τοῦτο, διότι ἕνα χρόνον μετὰ τὴ σημειουμένη στὰ χειρόγραφα χρονολογία τῆς «κυρώσεως» τῆς ἀπὸ τὸν Ἀνδρόνικο Β', καὶ συγκεκριμένα τὸ 1307, ὁ ἴδιος αὐτοκράτορας σὲ χρυσόβουλλο του ὑπὲρ τῆς Ἐπισκοπῆς τῶν Καννίνων⁸⁶ προβαίνει σὲ ρυθμίσεις ἀναφερόμενες στὶς περιουσιακὲς ποινὲς κατὰ τῶν φονέων ποὺ ἀφίστανται ριζικὰ μὲ τὰ ὅσα προέβλεπε ἡ «νεαρά» τοῦ Ἀθανασίου. Συγχρόνως δὲ ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ χρυσοβούλλου προκύπτει, χωρὶς καμιά ἀμφιβολία, ὅτι καὶ πρὶν τὴν ἀπόλυσή του ἡ «νεαρά» δὲν εἶχε ἐφαρμογή. Οἱ περιουσίαι τῶν φονέων ἐδημεύοντο κατὰ τὴν παρεχομένη ἐπίσημη μαρτυρία ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ χρυσόβουλλο, ποὺ ἀναγράφει ὅτι «ὁπόταν συμβῆ ἔνεργηθῆναι φόνον... ἀπέρχεται ὁ κατὰ καιροὺς δουκεύων εἰς τὴν ἐκεῖσε χώραν καὶ ἀναλαμβάνει καὶ δημοσιεύει παντελῶς τὸν ὅλον βίον καὶ τὸ πρᾶγμα τοῦ ἐργασαμένου τὸν τοιοῦτον φόνον».

Οἱ ἐκτεθεῖσες ἐνδείξεις περὶ τῆς μὴ ἰσχύος τοῦ ε' κεφαλαίου τῆς «νεαράς» εἶναι ἐπόμενο ὅτι ἐνισχύουν καὶ τὶς ἀμφιβολίες γιὰ τὴν τυχὸν κύρωσή της ἀπὸ τὸν Ἀνδρόνικο Β'. Γιατὶ εἶναι δύσκολο νὰ ἐξηγηθεῖ πῶς ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας ἕνα μόλις χρόνον μετὰ τὴ σημειουμένη στὰ χειρόγραφα μετατροπὴ τῆς «νεαράς» σὲ αὐτοκρατορικὸ

84. «ε'». Ἦνα καὶ ὁ φόνος ἀλοὺς τιμωρῆται ἐννόμως εἰς ἑαυτόν, ἀλλὰ μὴ δημεύεται παντελῶς τῶν τέκνων μὴ συνειδότητων μεριζομένης αὐτοῦ τῆς οὐσίας κατὰ ψυχὴν, ἐξ ἧς καὶ διδόσθω καὶ τῷ παθόντι τὸν φόνον μία μερίς, μόνην δὲ τοῦ φονέως προσκληροῦσθαι τῷ δημοσίῳ. ποῖον γὰρ δίκαιον μηδὲν λαμβάνειν τὸν φονευθέντα, καὶ μάλιστα εἰ ἐπὶ πενία καὶ γυναικὶ καὶ παισὶν ἀπεβίωσε».

85. Βλ. *Μεν. Τουρτόγλου*, ἔνθ' ἀν., σ. 50 ἐπ.

86. *P. J. Alexander*, A chrysobulle of the emperor Andronicos II Palaiologos in favor of the see of Kanina, Byzantion, XV (1940-1941), σ. 180-182.

νόμο, προβαίνει στη συνέχεια, με χρυσόβουλλό του, σε διαφορετικές ρυθμίσεις του ίδιου θέματος.

Τέλος στις ένδειξεις, περί μη ισχύος τῆς «νεαράς» πρέπει να προστεθεῖ καὶ ἡ διαπίστωση⁸⁷ ὅτι καὶ οἱ περιεχόμενες στὸ β' κεφάλαιο αὐτῆς προτάσεις περί τῆς νομίμου τιμωρίας κυρίως τῶν ἐγκλημάτων κατὰ τῆς γενετησίας ἐλευθερίας, τῶν ὀποίων προφανῶς ἡ δίωξη καὶ ὁ κολασμὸς εἶχε ἀτονῆσει, δὲν φαίνεται ὅτι βρῆκαν ἀνταπόκριση ἢ καὶ ἐφαρμογὴ μεταγενεστέρως.

Οἱ ἀναπτυχθεῖσες παρατηρήσεις, φρονῶ, ὅτι δημιουργοῦν ἱκανὲς ἀμφιβολίες γιὰ τὴν ὀρθότητα τῶν ἀπόψεων ποὺ ἐπαναλαμβάνόμενες μέχρι σήμερα⁸⁸ δέχονται, ὅτι ἡ «νεαρά» τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου καὶ τῆς συνόδου τοῦ «κυρωθεῖσα» τὸ 1306 ἀπὸ τὸν Ἀνδρόνικο Β', ἴσχυσε ἔκτοτε καὶ ἐφηρμόσθη ὡς νόμος τοῦ βυζαντινοῦ κράτους.

R É S U M É

Remarques sur la dite «nouvelle 26» de Andronikos II le Palaiologue.

La communication se réfère à la «nouvelle» novatrice du Patriarche Athanassios de Constantinople. Selon l'opinion prévalante du monde scientifique, elle a été approuvée par l'Empereur Andronikos II le Palaiologue aux débuts du XIVème siècle, pour devenir une loi de l'État, en vigueur depuis lors sur l'ensemble du territoire byzantin.

Un certain nombre de données, citées dans la communication, viennent ébranler aujourd'hui cette opinion prédominante: elles font apparaître, au contraire, que la «nouvelle» n'a jamais été dotée d'un pouvoir de décret impérial et n'a jamais été appliquée dans la pratique.

87. Βλ. Κ. Πισάκη, Ἡ θέση τῶν ὁμοφυλοφίλων στὴ βυζαντινὴ κοινωνία, Πρακτικὰ ἡμερίδας «Οἱ περιθωριακοὶ στὸ Βυζάντιο» (Ἰδρυμα Γουλανδρῆ-Χόρν), Ἀθήνα 1993, σ. 261-262.

88. Πρβλ. καὶ τελευταῖα St. Perentidis, Le terme «Néara» sous les premiers Paléologues, Subseciva Groningana, Studies in Roman and Byzantine Law (Studies in honour of Nicolaas van der Wal), IV, σ. 168.